

**O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI**

TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI

NO`KIS FILIALI

«AWIL XOJALIG`INDA MENEDJMENT, EKONOMIKA HA`M

BUXGALTERIYA ESABI» KAFEDRASI

**BAKALAVRIAT 5340900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI**

Baltabaeva Muxabbat Baxtiyarovna

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema Fermer xojaliqlarida tiykarg`i quralardi esapqa aliw esabi ha`m
onin` analizin jetilistiriw. (Qanliko`l rayoni «Berdi Nur» fermer xojalig`i
misalinda)

Basshi:

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
dotsenti, e.i.k.

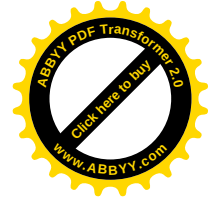
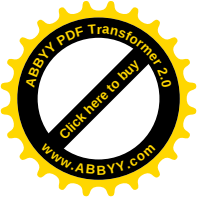
A. Rametov

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i w.w.a.
dotsent R.Tleubergenov
2016 jil «___» _____

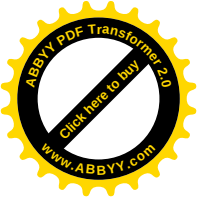
Awil xojalig`inda menedjment ha`m
zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2016 jil «___» _____

No`kis-2016 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. TIYKARG`I QURALLARDIN` JAG`DAYIN, HA`REKETIN ESAPQA ALIW A`HMIYETI HA`M WAZIYPALARI	6
1.1. «Berdi Nur» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestirishlik-ekonomikaliq xizmetine minezleme	6
1.2. Bazar qatnashqlarinin` jetilishi sharayatinda tiykarg`i qurallar esabinin` a`hmiyeti, waziypalari ha`m teoriyaliq tiykarlari	15
1.3. Tiykarg`i qurallardin` kirisin, ta`mirleniwin amortizatsiyasin ha`m shig`isin esapqa aliwdin` ha`zirgi jag`dayi	20
II-BAP. TIYKARG`I QURALLARDAN PAYDALANIWDIN` ANALIZI	33
2.1. Tiykarg`i qurallardin` klassifikatsiyasi	33
2.2. Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi tuwrisindag`i esabatti du`ziw ta`rtibi ha`m bul protsesstegi mashqalalar	41
2.3. Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenliginin`, texnikaliq jag`dayinin` ha`m fond qaytimi dinamikasinin` analizi	49
JUWMAQLAW HA`M USINISLAR	57
PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI	60

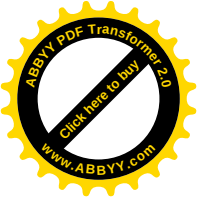
KIRISIW

Temanin` aktuallig`i: Bazar ekonomikasindag`i sharayatinda ka`rxanalardin` finansliq-xojaliq xizmetin a`melge asiriwda tiykarg`i qurallardin` orni ju`da` joqari orinda. Sebebi olar barliq ka`rxana tayanatug`in ha`m ka`rxananin` o`ndiris quwatin bahalaw kriteriyasi bolg`an o`ndirislik texnika bazasin quraydi. “Tiykarg`i qurallar” atli 5-sanli BEMSnin` 7-ba`ntine tiykarlanip, tiykarg`i qurallar uzaq dawam eteug`in waqit dawaminda (bir jildan artiq waqit dawaminda) materialliq o`ndiris tarawinda da, o`ndirislik emes tarawinda da a`mel qilatug`in, sonday-aq, ijarag`a beriw ushin patug`in materialliq aktivler esaplanadi. Xaliq xojalig`inda tiykarg`i qurallardi esapqa aliw ha`m olardin` ha`reketi ju`zesinen esabatlar du`ziwdin` a`meldegi sistemasi ka`rxanag`a keltirilgen, qurilg`an ha`m basqa bag`darlar arqali kiris qiling`an ha`m tu`rli sebepler menen shig`ip ketken tiykarg`i qurallardi toliq ettiriw, joybarlardi finanslastiriwge tartilg`an qarjilardi aniq maqsetke bag`darlaw ha`m bul aylanislardi o`z waqtinda ha`mde isenimli sa`wlelendiriw imka`nin bermeydi.

Usi mashqalalardin` unamli sheshiliwi, xaliq xojalig`i tarmaqlarinin` materialliq-texnikaliq jag`dayin jaqsilaw, olardin` o`ndiris imka`niyatlarini ken`eyittiriw olar xizmetin tiykarg`i qurallar menen toliq ta`miyinleniwine ha`m olardan na`tiyjeli paydalaniwge`a tikkeley baylanisli boladi.

Ma`mleketimizde bul ma`seleler buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standartlari ha`m basqa normativlik hu`jjetler talaplari da`rejesinde ilimiy jag`inan toliq sheshilmegen. Bunnan tisqari, ekonomist alimlar ta`repinen tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriw boyinsha ha`zirge shekem orinlang`an izertlewler tiykarinan rejeli ekonomika printsiplerine muwapiqlastirilg`an bolip, bul boyinsha mashqalalardin` zamanago`y sheshimlerin toliq qamirap almaydi. Sonday-aq, respublikamızda awıl xojalig`ında tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriwge bag`ishlang`an ilimiy izertlew jumislarinin` jeterlishe alip barilmag`anlig`i tan`lang`an temanin` aktuallig`inan da`lalat beredi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqseti ha`m waziypalari.** Izertlewдин`

maqseti bazar qatnasiqlarin rawajlandiriv sharayatinda tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatinin` teoriyalik, metodikaliq ha`m sho`lkemlestirivshilik tiykarlarin jetilistirivge qaratilg`an ilimiy-a`meliy ma`sla`ha`t ha`m usinislari beriwden ibarat.

Izertlew din` **waziypalari**. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqsetinen kelip shig`ip to`mendegi waziypalar belgilep alindi:

- bazar qatnasiqlari sharayatinda tiykarg`i qurallardin` ma`nisi, orni ha`m a`hmiyetin ashiv beriw, olarg`a ilimiy jag`inan tiykarlang`an ta`riyiv beriw;

- tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabati boyinsha qollanilip atirg`an da`slepki hu`jjetler formalarin jetilistiriv boyinsha usinislardi tiykarlaw;

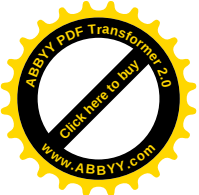
- tiykarg`i qurallardin` aliniwi, jayi o`zgerttiriliwin tuwri ha`m o`z waqtinda sa`wlelendiriw bag`darlarin jetilistiriv boyinsha ma`sla`ha`tlar islep shig`iw;

- tiykarg`i qurallardi basqa aktivlerden ajiratilg`an halda toparlarg`a bo`lip olardi esapqa aliwdi sho`lkemlestiriv ha`m olardin` analitikaliq esabin jetilistiriv bag`darlarin islep shig`iw;

- tiykarg`i qurallardi ag`imdag`i esapta ha`m buxgalteriya balansinda tiyisli da`stu`rlerge ha`m normativlik hu`jjetlerge tiykarlanip bahalawdin` jetilistirilgen metodin usinis qiliw;

- tiykarg`i qurallardi satip aling`aninan keyin esaptan shig`ariliwina shekem turg`an jayi (paydalaniw jayi) boyinsha bar ekenligi ha`m saqlaniwin, olar ushin juwapker bolg`an ta`repler boyinsha qadag`alawdin` jetilisken sistemasi ju`zesinen usinislardi islep shig`iw;

Izertlew din` **a`meliy a`hmiyeti** onin` tiykarg`i na`tiyjelerin xaliq xojalig`i sistemasindag`i ka`rxanalarda tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin sho`lkemlestiriv boyinsha metodikaliq usinislardi islep shig`iwda qollaw mu`mkinligi menen belgilenedi. Bunnan tisqari, izertlew na`tiyjeleri ka`rxanalardia tiykarg`i qurallardi bahalaw, olar esabi ha`m esabatin a`piwayilastiriv ha`m finansliq esabatta tiykarg`i qurallar boyinsha mag`liwmatlardi toliq sa`wlelendiriwdi ta`miyinleydi.

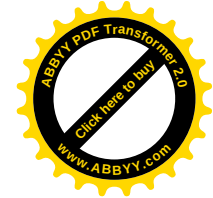
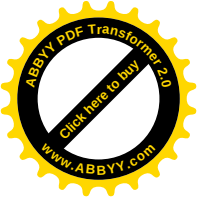
Izertlew predmeti bolip tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriw ma`seleleri esaplanadi.

**Izertlew ob`ekti:** Qanliko`l rayoni «Berdi Nur» fermer xojalig`i misal etip alindi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` teoriyalıq ha`m metodikalıq tiykarlari** bolip, O`zbekstan Respublikasinin` xojalıq ju`rgiziwshi subektler xızmetin ta`rtipke saliwshi nizamlari, Prezident I.A.Karimovtin` ma`mleketimiz ekonomikasın reformalastiriw ha`m bazar qatnasiqların rawajlandiriwg`a qaratilg`an pa`rmanlari, shig`armalari ha`m ko`rsetpeleri, sonday-aq pitkeriw qa`nigelik jumisinde jıllıq esabatlardan paydalanildi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinde gruppalar, salıstiriw, analizlew ha`m basqa tu`rdegi ekonomikalıq ta`jiriybelerdin` arnawlı usıllari qollanildi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` du`zilisi ha`m ko`lemi.** Pitkeriw qa`nigelik jumisi kirisiw, eki bap, juwmaqlaw xa`m usınislar, paydalang`an a`debiyatlar diziminen turadi.

I-BAP. TIYKARG`I QURALLARDIN` JAG`DAYIN, HA`REKETIN ESAPQA ALIW A`HMIYETI HA`M WAZIYPALARI

1.1. «Berdi Nur» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikaliq xizmetine minezleme

Qaraqalpaqstan Respublikasi Qanliko`l rayonina qarasli «Berdi Nur» fermer xojalig`i pitkeriw qa`nigelik jumisin tayarlawda tiykarg`i ob`ekt sipatinda tan`lap alindi. Bul fermer xojalig`i tiykarinan diyxanshiliqqa qa`nigelesken.

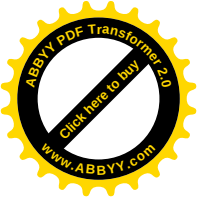
«Berdi Nur» fermer xojalig`inin` keyingi jillardag`i mag`liwmatlarina tiykarlang`an halda pitkeriw qa`nigelik jumisin tayarlaw dawaminda bir neshe analizler islep shig`ildi.

To`mendegi 1.1.1–kestede «Berdi Nur» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansinin` aktiv statyalarinin` analizi keltirilgen.

1.1.1-keste

«Berdi Nur» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2014 jil		2015 jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal- mag`i , %	Summa, min` swm	salma g`i, %	Summa , min` swm	salmag , %	2015 jil 2014 jilg`a salistirmali o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	2720	1,9	1060	0,3	-1660	-1,6	-61,0
2.Ag`imdag`i aktivler	141660	98,1	331000	99,7	189340	+1,6	133,6
Sonin` ishinde:	-	-	-	-	-	-	-
a) tovar-materialliq awisiqlar	44770	31,6	37200	11,2	-7570	-20,4	-16,9
b) pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalar	-	-	165400	50,0	165400	+50,0	-
v) kelesi da`wir qarejetler	-	-	-	-	-	-	-
g) debitorlar	96890	68,4	128400	38,8	31510	-29,6	+32,5
Balans aktivi-nin` ja`mi	144380	100	332060	100	187680	-	+130,0

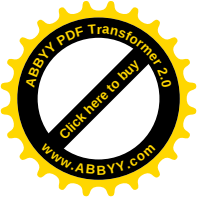
Biz analiz qilgan 1.1.1-kesteni izertlegenimizde toʻmendegishe magliwmatlarga iye boldiq. «Berdi Nur» fermer xojaligʻinda keyingi jilgʻi magʻliwmatlarga qaragʻanda agʻimdagʻi daʻwirde jaʻmi aktivler summasi 187680 minʻ swmgʻa yamasa 130,0 % ke koʻbeygenin koʻremiz. Bul jaʻmi aktivlerdinʻ koʻbeyiwine qaysi faktorlar taʻsir etkenin koʻrsek, tiykarinan agʻimdagʻi aktivlardinʻ 189340 minʻ swmgʻa artqanligʻi esabinan bolgʻan. Al kerisinshe, uzaq muʻddetli aktivler 1660 minʻ swmgʻa kemeygen. Usi magʻliwmatlarga tiykarlanip, agʻimdagʻi aktivler quramin analizlep koʻrsek, jil aqirinda oʻtken jilgʻa salistirgʻanda tovar – materialliq rezervler 20,4% ke kemeygen, yagʻniy bul 7570 minʻ swmdi quraydi. «Berdi Nur» fermer xojaligʻinda debitorliq qarizlari 2014-jilda 96890 minʻ swmdi, 2015-jilda bolsa 128400 minʻ swmdi quragʻan yamasa 38,8 % ke koʻbeygen. Demek bul degen oʻtken jilgʻa qaragʻanda 31510 minʻ swmgʻa artqanligʻin unamsiz jagʻday sipatinda bahalaw kerek. «Berdi Nur» fermer xojaligʻinda pul qarjilari bolsa 2014-jilda bolmagʻan, al keyingi 2014-jilda 165400 minʻ swmdi quragʻanin koʻriw muʻmkin.

Endi biz, toʻmendegi 1.1.2-kestede fermer xojaligʻininʻ buxgalteriya balansininʻ passiv statyalarin magʻliwmatlar tiykarinda analizleyviz.

1.1.2-keste

«Berdi Nur» fermer xojaligʻinda buxgalteriya balansi passiv statyalari analizi

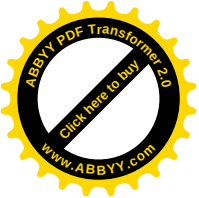
Qarjilardinʻ qurami	2014 jil		2015 jil		Oʻzgerisi (+;-)		
	Summa, minʻ swm	Sal-magʻi, %	Summa, minʻ swm	Sal-magʻi, %	Summa, minʻ swm	Sal-magʻi, %	2015 jil 2014 jilgʻa salistirmali oʻsimi
1.Oʻz qarjilarininʻ derekleri	136580	94,6	157728	47,5	21148	-47,1	+15,0
2.Minetlemeler	7800	5,4	174332	52,5	166532	+47,1	+2135
Soninʻ ishinde	-	-	-	-	-	-	-
a) Uzaq muʻddetli minnetlemeler	-	-	-	-	-	-	-
b) Agʻimdagʻi minetlemeler	7800	5,4	174332	52,5	166532	+47,1	+2135
Balans passivi-ninʻ jaʻmi	144380	100	332060	100	187680	-	+130,0

1.1.2-keste de keltirilgen mag`liwmatlardi analizley otirip to`mendegishe na`tiyjelerde aniqladiq. Tiykarg`i analiz qiliwdan maqsetimiz, xojaliq mu`lki ha`m qarjilarinin` kelip shig`iw derekleri balanstin` passivinde ko`rsetiledi. Bular o`z gezeginde o`zine qarasli shetten tartilg`an dereklerge ajratiladi. Tartilg`an dereklerge bank kreditleri ha`m kreditor qarizlari kiredi. Biz analiz qilip atirg`an «Berdi Nur» fermer xojalig`inda ag`imdag`i jildin` basina salistirg`anda jil aqirinda ja`mi passivler summasi 187680 min` swmg`a yamasa 130 % ke artqan. Fermer xojalig`inda mal-mu`lkti qurawshi dereklerdin` bunday ta`rtipte ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalaw lazim. Biraq, usi derekler qaysi derekler esabinan ko`beygenligine o`z-aldina a`hmiyet qaratiw maqsetke muwapiq esaplanadi. Yag`niy, dereklerdin` ko`beyiwi, o`z qarjilari esabinanba yamasa qariz derekleri esabinan ekenligin aniqlaw lazim. Fermer xojalig`inin` mag`liwmatlarinan ko`rinedi, fermer xojalig`inda ag`imdag`i jil aqirinda o`z qarjilari derekleri jil basina qarag`anda 21148 min` swmg`a yamasa 15,0 % ke o`sken. Bunday na`tiyjeni xojaliq ushin unamli bahalamaq lazim. Sebebi, o`z qarjilari dereklerinin` ko`beyiwi xojaliqtin` finansliq g`a`resizliginin` artiwina, to`lew qa`biletinin` jaqsilaniwina ha`mde xojaliqtin` sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniwina alip keledi.

Mag`liwmatlardan ko`rinedi, xojaliqta ag`imdag`i jil aqirina minetlemeler summasi 166532 min` swmg`a artqani unamsiz bahalaw lazim. Sebebi, minnetlemelerdin` bunday ta`rizde artip bariwi xojaliqtin` finansliq jag`dayina aytarliqtay ta`sir ko`rsetedi.

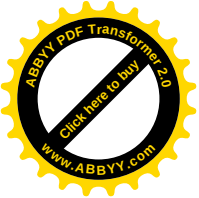
Balans mag`liwmatlarina qarap xojaliqtin` aylanba qarjilari qanday derekler esabina sho`lkemlestirilgenligi u`yreniledi. Bunday analizdin` za`ru`rligi sonda, xojaliqtin` finansliq g`a`rezsizligi, turaqlilig`i, kredit aliwg`a qa`biletligin aniqlawda o`zinin` derekleri menen ta`miyinlengenlik ko`rsetkishi za`ru`rli a`hmiyetke iye.

1.1.3-keste**«Berdi Nur» xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli
derekler menen ta`miyinlengenlik analizi**

Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jil	Ayirmashiliq (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	136580	157728	+21148
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	2720	1060	-1660
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilarinin` derekleri	133860	156669	+22808
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zlik ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri	133860	156669	+22808
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	-	165400	+165400
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi derekler	133860	322068	+188208
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja`mi	44770	37200	-7570
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	+89090	+119468	+30378
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	+89090	+119468	+30378
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	+89090	248868	+195778

1.1.3-kestedegi mag`liwmatrg`a tiykarlanip fermer xojalig`inin` rezerv ha`m qa`rejetlerdi qaplawg`a o`zinin` dereklerinin` jeterliligin aniqlaw usili kelitirilip o`tilgen. 1.1.3-keste «Berdi Nur» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analizlegenimizde to`mendegi na`tiyjelelerdi ko`remiz: bul jerde fermer xojalig`inda esabat jili basina qarag`anda jil aqirinda 21148 min` swmg`a o`z qarjilari derekleri ko`beygenin, uzaq mu`ddetli aktivler bolsa jil basina qarag`anda 1660 min` swmg`a kemeygen.

Usi sebeplerge baylanisli, fermer xojalig`inda ag`imdag`i jil aqirina kelip tovar - materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zinin` qarjilari ko`lemi 22808 min` swmg`a ko`beygen. Qisqa mu`ddetli minnetlemeler bolsa 2014-jil jag`dayina

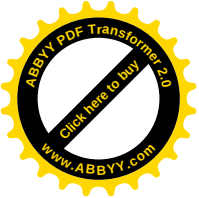
bolmag`an bolsa, 2015-jilg`a kelip 165400 min` swmdi qurag`an yamasa qisqa mu`ddetli minnetlemeleri 165400 min` swmg`a ko`beygen, bunday jag`day bolsa xojaliqtin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli dereklerdin` artiwina ta`sir etken.

1.1.4-keste

«Berdi Nur» xojalig`inin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
1	2	3	4
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900nin` ayirmasi)	31230	O`nim jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	966
Xizmetkerlerge berilgen avanslar	-	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	2384
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	-	Saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi	-	Qamsizlandiriw boyinsha qariz	
Mal jetkizip beriwshi ha`m kesp alip islewshilerge berilgen avanslar		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	720
Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalari ha`m qamsizlandiriw boyinsha avans to`lemleri		Miynetke haqi to`lew boyinsha qariz	900
Basqa debitorliq qarizlari		Qisqa mu`ddetli bank kreditleri	-
		Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	40
Ja`mi	128400	Ja`mi	5010
Kreditorliq qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i	-	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	123390
Balans	128400	Balans	128400

1.1.4-keste mag`liwmatlarinan ko`rinedi, u`yrenilip atirg`an da`wirde ka`rxanada ja`mi debitorliq qarizlari 128400 min` swmdi qurag`an bolsa, ja`mi kreditorliq qarizlar bolsa 5010 min` swmdi qurag`an. Yag`niy debitorliq qarizlari

kreditorliq qarizlaridan 123390 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi a`lbette unamli jag`day sipatinda bahalaw mu`mkin.

Kreditorliq qarizlari quramina da itibar beretug`in bolsaq, minnetlemelerdin` tiykarg`i salmag`in «Byudjetke to`lemler boyinsha qariz» quramaqta. Bul bolsa xojaliqtin` o`zinin` byudjet aldindag`i to`lemlerin jeterli da`rejede a`melge asira almay atirg`anlig`inan belgi beredi. Demek, xojaliq basshilari usi minnetlemelerdi qisqartiraw sharalarin ko`rip shig`iwi lazim boladi.

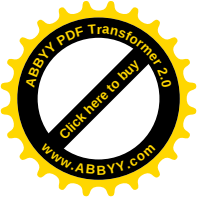
1.1.5-keste

«Berdi Nur» xojalig`inin` debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jil	Ayirmashilig`i (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi debitorliq qarizlari, min` swm	96890	128400	+31510
2. O`nimt (jumis xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` swm	44200	150320	+106120
3. Ag`imdag`i aktivlar, min` swm	141660	331000	189340
4. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti	0,45	1,17	+0,72
6. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda	437	652	+215
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, %	68,3	38,8	-29,5
8. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari u`lesi, %	-	-	-

1.1.5-keste mag`liwmatlaridan ko`rinedi, u`yrenilip atirg`an da`wirde biz analiz qilinip atirg`an «Berdi Nur» xojalig`inda debitorliq minnetlemelerdin` jag`dayi o`tken jildin` usi da`wirine qarag`anda 31510 min` swmg`a o`sken. Sonin` menen birge o`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim de o`tken jilg`a qarag`anda, esabat jilinda 106120 min` swmg`a ko`beygenin ko`remiz.

«Berdi Nur» xojalig`inda ag`imda aktivlerdin` ja`mi summasi bolsa 189340 min` swmg`a ko`beygenin ko`riw mu`mkin. O`nim satiwdan taza tu`simnin` artiw na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` o`ndiriliw da`wiri o`tken jilg`a qarag`anda

215 ku`nge ko`beygen. Debitorliq minnetlemelerinin` o`ndirip aliniwi anag`urlim pa`seygen. Xojaliqta ag`imdag`i jilda debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti o`tken jilg`a qarag`anda 0,72 koeffitsientke artqanlig`in da ko`riw mu`mkin. «Berdi Nur» xojalig`inin` basshilari debitorliq qarizlardi aylanis da`wirin ja`nede kemeytiriw ha`m olardi o`ndiriw ushin za`ru`r bolg`an shara ilajlardi a`melge asiriwi lazim boladi. Bolmasa kerisinshe xojaliqtin` finansliq jag`dayinin` jamanlasiwina alip keliwi so`zsiz.

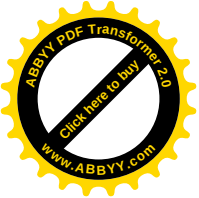
1.1.6 -keste

«Berdi Nur» xojalig`inda kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshin`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jil	Ayirmashiliq (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` swm	7800	174332	+166532
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lardin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	31600	98420	+66920
3. Ja`mi minnetlemeler, min` swm	7800	174332	+166532
4. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti)	4,52	0,56	-3,96
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda	687	762	+75

1.1.6-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, esabat jilinda 2014 jilg`a qarag`anda kreditorliq qarizlari 166532 min` swmg`a ko`beygen. Bul say tu`rde, satilg`an o`nimlardin` o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasi bolsa 2015 jilda 66920 min` swmg`a o`sken. Bulardin` na`tiyjesinde xojaliqta kreditorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti 2014-jilg`a 4,52 koeffitsientten 2015-jilg`a kelip 0,56 koeffitsientke shekem kemeygen. Yag`niy, kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a qarag`anda anag`urlim sekinlesken. Bunday ko`rsetkishlerdi xojaliq ushin unamsiz jag`day sipatinda bahalasaq boladi.

Uliwma alg`anda «Berdi Nur» xojalig`inda 2015-jilda to`lew qa`biletinin` jamanlasip atirg`anlig`inan belgi beredi. Sonday eken, xojaliqtin` basshisi bar bolg`an kreditorliq qarizlar to`lemin a`melge asiriwi ha`m o`nimdi o`ndiriwdin`

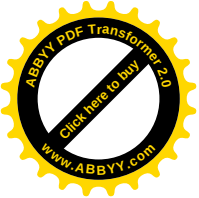
o`zine tu`ser bahasin pa`seyttiriw boyinsha za`ru`r shara-ilajlardi islep shig`iwi lazim dep esaplaymiz.

1.1.7-keste

«Berdi Nur» fermer xojalig`inin` aylanba qarjilarinin` aylanis analizi

Ko`rsetkishler ati	2014 jil	2015 jil	Ayirmashiliq (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44200	150320	+106120
2. Ja`mi tovar-materialliq rezervler, min` swmda	44770	37200	-7570
3. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanba qarjilarinin`) aylanis koefitsienti (1/2)	0,98	4,04	+3.06
4. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanba qarjilarinin`) aylanis da`wiri, ku`n esabinda	352,8	303,5	-49,3
5. Aylanis salmag`i koefitsienti (2/1)	1,01	2,47	+1,46
6. Aylanistin` tezleniwi yamasa sekinlesiwinen qarjilardin` bosan`lasqanlig`i (-) yamasa qosimsha (+) tartilg`anlig`i: A) ku`n esabinda B) summada, min` swmda 49,3*150320/360			49,3 20585,4

1.1.7-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, biz analiz qilib atirg`an «Berdi Nur» fermer xojalig`inda 2015-jilda o`nimlerdi satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 106120 min` swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. Bug`an say tu`rde tovar-materialliq awisiqlardin` quni bolsa 7570 min` swmg`a pa`seygen. Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq awisiqlardin` aylaniw koefitsienti 2014-jilg`a salistirg`anda 2015-jilda 3.06 koefitsientke o`ske. Aylanis da`wiri bolsa 2014-jilg`a salistirg`anda 49,3 ku`nge kemeygen, yag`niy tezlesken. «Berdi Nur» fermer xojalig`inda tovar-materialliq awisiqlardin` aylanisinin` tezlesiw na`tiyjesinde fermer xojalig`i oborotinan qarjilarinin` za`ru`rligi 20585,4 min` swmdi qurag`an. Bunday na`tiyjeler «Berdi Nur» fermer xojalig`i ushin unamli jag`day esaplanadi.

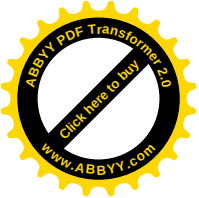
1.1.8-keste**«Berdi Nur» fermer xojalig`inda finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi**

Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jil	O`zgerisi (+;-)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44200	150320	+106120
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	31600	98420	+66920
3. O`nimdi (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda	12600	51900	+39300
4. Da`wir qa`rejetleri	-	-	-
5. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	12600	51900	+39300
6. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	12600	51900	+39300
7. Ayriqsha payda ha`m ziyanlar	-	-	-
8. Da`ramat salig`in to`legenge shekem payda (ziyan)	12600	51900	+39300
9. Da`ramat (payda)dan saliq ha`m basqa saliqqlar	3650	17800	+14150
10. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyan	8950	34100	+25150

1.1.8-keste mag`liwmatlarinan ko`rip turg`animizday «Berdi Nur» fermer xojalig`inin` buxgalteriyaliq ha`m statistikaliq mag`liwmatlarinan paydalanip onin` finansliq na`tiyjelerinin` du`zilisi ha`m ondag`i o`zgerislerdi izertlep ko`rgenimizde to`mendegi na`tiyjelerge erisildi.

1.1.8-keste mag`liwmatlarinan xojaliqta o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim 2014-jilda 44200 min` swmda 2015-jilda bolsa 150320 min` swm bog`an yag`niy ag`imdag`i jilg`a qarag`anda 106120 min` swmg`a ko`beygen. Sonin` menen birge satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi da 66920 min` swmg`a ko`beyip ketken. Bunin` na`tiyjesinde o`nim (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda 2014-jilda 12600 min` swmda, 2015-jilda bolsa 51900 min` swmda qurag`an bolip, yag`niy 39300 min` swmg`a ko`beygenligin ko`remiz.

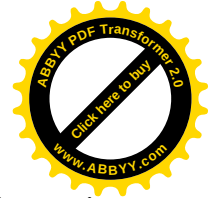
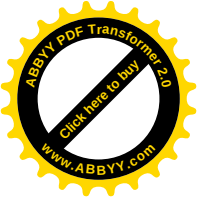
Uliwma alg`anda «Berdi Nur» fermer xojalig`inin` finans na`tiyjesi o`tken jilg`a salistirg`anda anag`urlim da`rejede jaqsi jolg`a qoyilg`an. Fermer xojaliqtin` 2015-jili alg`an taza praydasi 34100 min` swmda qurag`an.

1.2. Bazar qatnasiqlarinin` jetilisiwi sharayatinda tiykarg`i qurallar esabinin` a`hmiyeti, waziypalari ha`m teoriyaliq tiykarlari

Bazar ekonomikasindag`i sharayatinda ka`rxanalar finansliq-xojaliq xizmetin a`melge asiriwda tiykarg`i qurallardin` orni ju`da` joqari. Tiykarg`i qurallar ka`rxananin` islep shig`ariw protsessinde ju`da` u`lken rol oynaydi, sebebi olar barliq ka`rxana tayanatug`in ha`m ka`rxananin` islep shig`ariw kuwatin bahalaw kriteriyasi bolg`an o`ndirislik texnikaliq bazasin quraydi. “Tiykarg`i qurallar” atli 5-sani BEMSnin` 7-ba`ntine tiykarlanip, tiykarg`i qurallar uzaq dawam etetug`in waqit dawaminda (bir jildan artiq waqit dawaminda) materialliq o`ndiris tarawinda da, o`ndirislik emes islep shig`ariw tarawinda da a`mel qilatug`in, sonday-aq, ijarag`a beriw ushin paydalanatug`in materialliq aktivler esaplanadi. Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardi esapqa aliw to`mendegilerdi ta`miyinlewi lazim:

- tiykarg`i qurallardin` aliniwi, jayi o`zgarttiriwlin tuwri ha`m o`z waqtinda sa`yalelendiriw;
- tiykarg`i qurallardi basqa aktivlerden ajiratilg`an halda toparlarg`a bo`lip olardi esapqa aliwdi sho`lkemlestiriw;
- tiykarg`i qurallardi ag`imdag`i esapta ha`m buxgalteriya balansinda tiyisli da`stu`rlerge ha`m normativlik hu`jjetlerge tiykarlanip tuwri ha`m o`z waqtinda bahalaw;
- olardi satip aling`aninan keyin esaptan shig`ariliwina shekem turg`an jayi (paydalaniw jayi) boyinsha bar ekenligin ha`m saklaniwin;
- ayrim jag`daylarda olardin` saqlaniwi ushin juwapker bolg`an ta`repler boyinsha qadag`alaw;
- tiykarg`i qurallardin` toziwin tuwri ha`m o`z waqtinda esaplap shig`iw ha`mde oni esapta tuwri sa`wlelendiriw;
- ta`mirlew boyinsha qa`rejetlerdi aniqlaw ha`m bul maqsetler ushin ajiratilg`an qarjilardin` aqilg`a muwapiq isletiliwin qadag`alaw;
- go`nergen, xojaliq ushin artiq bolg`an tiykarg`i qurallardi o`z waqtinda esaptan shig`ariwdi ta`miyinlew;

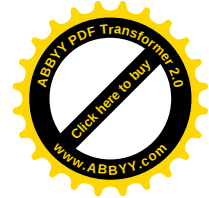
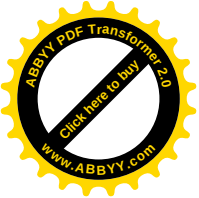
- esaptan shig'arilg'an tiykarg'i qurallar boyinsha finansliq na'tiyjelerdi tuwri ha'm o'z waqtinda aniqlaw.

Tiykarg'i qurallardi gruppalam ha'm bahalam. Tiykarg'i qurallar orinlaytug'in waziypasina ko're o'ndiris ha'm o'ndirislik emes islep shig'ariw qurallarina bo'linedi. Islep shig'ariw tiykarg'i qurallari tikkeley materialliq bahaliqlardi jaratiwda qatnasatug'in qurallar bolip esaplanadi. O'ndirislik emes tiykarg'i qurallari toparina u'y-jay ha'mde kommunal - xojaliq, maishiy xizmet, den-sawliqti saqlaw, ta'lim ha'm basqalardin tiykarg'i qurallari kiritiledi. O'ndiris ha'm xojaliq xizmetinde tiykarg'i qurallar ob'ektlerni paydalaniw da'rejesine ko're to'mendegi toparlarga bo'linedi:

- paydalanip atirg'an;
- rezervte turg'an;
- buziq yamasa isletiw jag'dayi bolmag'an tiykarg'i qurallar.

Tiykarg'i qurallardin bunday toparlaniw olardan paydalaniw na'tiyjeliligin bahalam, tozg'an qurallardi almastiriw, kereksiz tiykarg'i qurallardi basqa ka'rxanaga beriw yamasa satiw tuwrisinda qarar qabil qiliw, sonday-aq, olardin toziwin tuwri esap-kitap qiliw ushin zarur. Tiykarg'i qurallar natural-materialliq quramina ko're to'mendegi toparlarga bo'linedi:

- jer;
- jerdi abadanlastiriw;
- ima'ratlar;
- qurilmalar;
- uzatuvchi moslamalar;
- mashina ha'm u'skeneler;
- transport qurallari;
- a'sbap-u'skeneler;
- o'ndiris inventarlari;
- xojaliq inventarlari;
- is haywanlari ha'm o'nimdar sharwa;

-ko`p jilliq terekler;

-basqa tiykarg`i qurallar.

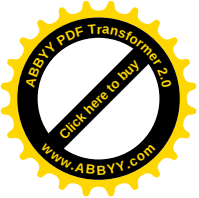
Jer a`meldegi nizamshiliqa tiykarlanip ka`rxanag`a mu`lk tu`rinde berilgen jer maydani esaplandi. O`zbekistan Resggublikasi Jer Kodeksinin` 17-statyasina tiykarlanip, “yuridikaliq ta`repler Jer kodeksi ha`m basqa nizam hu`jjetlerine muwapiq turaqli iyelik qiliw, turaqli paydalaniw, mu`ddetli (waqtinsha) paydalaniw, ijarag`a aliw ha`m mu`lk huqiqi tiykarinda jer uchastkalarina iye boliwlari mu`mkin”. Jerdin` qunina oni satip aliwda ko`shpes mu`lk agentliklerine to`lenetug`in komission to`lemler, advokatliq xizmeti ushin haqi, satip aliwdag`i saliq to`lemleri, drenaj quni, jerdi tazalaw ha`m basqa qa`rejetler qosiladi. Jerdi abadanlastiriw boyinsha kapital sariplar quramina jerdin` o`nimdarlig`in asiriw, avtomobil ha`m basqa transport tu`rlerine toqtaw jaylarin payda etiw ha`mde sog`an uqsas basqa qa`rejetler kiredi.

- Ima`ratlar ha`mde binalarg`a o`ndiris korpuslari, tsexlar, ustaxanalar, basqarma binalari, skladxanalar, turar-jay binalari ha`m basqa o`ndiris, administrativlik-xojaliq ha`m sotsialliq-maishiy maqsetlerindegi ob`ektlar, sonday-aq, olardan tuwri paydalaniw ushin za`ru`r bolg`an ja`mi kommunikatsiya qurallari (isitiw, jaritiw, samallatiw, suw-gaz ta`miynati sistemasi, ishki telefon ha`m signalizatsiya qurallari, lift xojalig`i) kiredi.

-qurilmalarg`aa miynet protsessi ha`m onin` na`tiyjelerin o`zgerittirmegen halda islep shig`ariw protsesslerinin` texnikaliq yamasa uliwma waziypalarin orinlawg`a xizmet qilatug`in ob`ektlar (neft ha`m gaz qudiqlari, shaxta jollari, avtomobil jollari, ko`pirler, estakadalar, suw sklادلari ha`m basqalar) kiredi.

-Uzatuvchi moslamalarga mashina dvigatelinen is mashinalarin elektr, issiliq, mexanik energiyani uzatig`a, sonday-aq, suyiq ha`m gazli elementlerdi bir ob`ektten basqa ob`ektke jetkizip beriwge xizmet qilatug`in qurilmalar (elektr uzatiw jollari, quvur jollari, issiliq ha`m gaz tarmag`i ha`mde basqalar) kiredi.

-Mashina ha`m u`skeneler tiykarg`i qurallardin` en` tiykarg`i tu`ri esaplanadi ha`m o`z na`wbetinde to`mendegi toparlardan quraladi:

- ku'sh mashina ha'm u'skeneleri elektr ha'm issiliq energiyasin islep shig'aratug'in yamasa oni mexanikaliq ha'reket energiyasina aylandirip bereg'in generator mashinalar, dvigatel mashinalar esaplanadi;

- jumis mashinalari ha'm u'skeneleri miynet predmetlerine mexanikaliq, ximiyaliq yamasa basqa bag'dardag'i texnologiyaliq islew beriwege, olardi o'ndiris protsessinde gu'zetiwi, qazip aliwi, eritiwi, tayarlawg'a xizmet qilatu'g'in qurilmalar (stanoklar, apparatlar, agregatlar)esaplanadi;

- o'lshevi ha'm rostlash a'sbaplari ha'mde qurilmalari ha'm laboratoriya u'skeneleri paydalanatu'g'in texnika ishindeg'i tu'rli parametr (ko'rsetkish)lerdi o'lshevi, o'ndiris protsesslerin basqariwi, shiyki-zat, materiallar ha'm tayar o'nimlar sapasin tekseriwi, la'mlik da'rejesi, shawqim ta'siri ha'm basqalardi o'lshevide isletiledi. Olarg'a manometrler, ta'reziler, mikroskoplar, dispetcherlik bo'liminin ha'm basqalar kiredi;

- esaplaw texnikasi mag'liwmatlardi elektron esaplaw mashinalarinda qayta isleytu'g'in qurallar kiredi. Olarg'a kompyuterler, printerler ha'm basqa kompyuter qurallari kiredi;

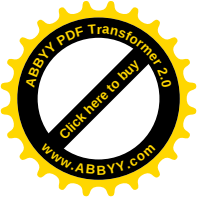
-basqa mashina ha'm u'skenelerge joqarida sanap o'tilmegen mashina ha'm u'skeneler (ot iriwi ha'm basqa arawli mashinalar) kiredi.

- transport qurallari adamlar ha'mde ju'k ha'm tu'rli maqsetlerdegi na'rselerdi tasiwg'a mo'ljellengen ha'reket qurallari (temir jol, suw, avtomobil, kommunal transporti ha'm za'ru'r neft quvur jollari) kiredi.

- a'sbap ha'm u'skeneler qol miyneti protsessinde isletiletu'g'in yamasa jumis bo'leklerin ku'sheyittiriwi, asiriwi ushin mashinag'a biriktiriletu'g'in qurallar (elektrodreller, vibratorlar) kiredi.

- o'ndiris inventarlari o'ndiris protsessin jen'illestiriwde isletiledi. Olardin quramina bak, konteyner, inventar idislari kiredi.

- xojaliq invsntari basqarma (ofis) jumislarin ha'm xojaliqti ju'ritiwde za'ru'r bolg'an miynet qurallari.

- is haywanlari ha`m o`nimdar sharwa ha`r bir etilgen zat (at, o`giz, siyir)lar bolip, o`z aldina inventar ob`ekti sipatinda esapta sa`wlelendiriledi.

- ko`p jilliq terekler o`z aldina xiyobon, park, bag`dag`i mug`dari ha`m jasinan qatan` na`zer egilgen terekler toparina kiredi.

- basqa tiykarg`i qurallarg`a kitapxna qurallari, ijarag`a aling`an tiykarg`i qurallar, konservatsiyadag`i tiykarg`i qurallar ha`m basqalar kiredi.

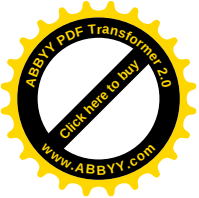
“Tiykarg`i qurallar” atli 5-sani BEMSna tiykarlanip tiykarg`i qurallar to`mendegi bahalarda bahalanadi:

- da`slepki qun;
- satiw quni;
- tamamlaw quni;
- qaldaq quni;
- ornin qaplaw quni.

Da`slepki qun - aktivti satip aliwda haqiqqatta to`lengen pul qarjilari yamasa oni payda etiwde a`melge asirilg`an haqiqiy qa`rejetler bolip esaplanadi. Satip aliwdin` haqiqiy quni tiykarg`i quraldi satip aliw ha`m oni isletiw ushin tayar halg`a keltiriwde qiling`an barliq qa`rejetlerdi, yag`niy: satip aliw bahasi, yuridikaliq jiyimlar ha`m basqa qa`rejetlerdi o`z ishine aladi. Sho`lkem teging alg`an tiykarg`i qurallardin` da`slepki quni ekspert joli menen bazar bahasinda bahalang`an qun boyinsha ta`n alinadi. Teginge aling`an tiykarg`i quraldi kiris qiling`an sa`nede a`mel qilg`an baha tiykarinda ag`imdag`i bazar quni qa`liplestiriledi. A`meldegi baha tuwrisindag`i mag`liwmatlar da hu`jjetler ha`m ekspert joli menen tastiylaniwi kerek.

Satiw quni tiykarg`i qurallardi kelisim paytida ma`pdar ta`repler ortasinda ayirbaslawsh mu`mkin bolg`an summa bolip tabiladi.

Tamamlaw quni shig`ip ketiwge tiyisli ku`tilip atirg`an qa`rejetlerdi shig`arip taslag`an halda aktivtin` paydali xizmeti na`tiyjesinde oni tamamlaw paytida payda bolatug`in aktivlerdin` shama qilinip atirg`an quni esaplanadi.

Qaldiq quni aktiv esap ha`m esabatta sa`wlelendiriletug`in jamg`arilg`an amortizatsiyani shig`arip taslang`an halda tiykarg`i qurallardin` da`slepki yamasa ag`imdag`i quni bolip esaplanadi.

Ornin qaplaw quni ka`rxana aktivinen keyinshelik paydalaniw esabinan qaplawdi mo`ljellep atirg`an summa, Sonin` ishinde tamamlaniw quni.

Tiykarg`i qural pulg`a satip aliwnsa, onin` quni kontraktta ekilemshi bazarda aktiv islep atirg`an usi siyaqli aktivte aniqlang`an bazar bahasi boyinsha ko`rsetiliwi mu`mkin.

Tiykarg`i quraldi xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` o`zi ta`repinen jaratilg`an ha`m oni jaratiw shig`inlarin aniq belgilew mu`mkin bolg`an jag`daylarda tiykarg`i qural haqiqiy o`zine tu`ser baha boyinsha sa`wlelendiriledi.

Ayrim waqitlari tiykarg`i qurallardi qayta bahalawg`a mu`ta`jlik tuwiladi. Tiykarg`i qurallardi qayta bahalag`anda tiykarg`i quraldin` pu`tkil shinjirli qayta bahalaniw kerek. Qayta bahalaw na`tiyjesinde tiykarg`i quraldin` balans quni ko`beygen halda usi ko`beyiw alding`i bahadan asatug`in summada 8510- "Aktivlerdi qayta bahalaw boyinsha du`zetiwlir" esap-betinin` kreditinde schyotqa aliw lazim. Qayta bahalaw na`tiyjesinde tiykarg`i quraldin` balans quni kemeygen bolsa, bul kemeyiw alding`i bahadan asatug`in summada qa`rejet sipatinda ta`n alinadi.

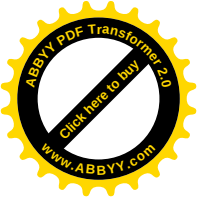
1.3. Tiykarg`i qurallardin` kirisin, ta`mirleniwin amortizatsiyasin ha`m shig`isin esapqa aliwdin` ha`zirgi jag`dayi

Bazar ekonomikasi sharayatinda ha`r bir xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt xizmetinde tiykarg`i qurallardin` kirisin ha`m ta`mirleniwin esapqa aliw, olardi o`z waqtinda hu`jjetlestiriliwi za`ru`r a`hmiyetke iye.

Tiykarg`i qurallar kirisin esapqa aliw. Tiykarg`i qurallardi buxgalteriya esabinda esapqa aliw ushin to`mendegi esap betler ashilg`an:

0110-“Jer”;

0111- “Jerdi abadanlastiriw”;

0112-“Finansliq lizing sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi o`zlestiriv”;

0120- “Binalar, qurilmalar ha`m uzatuvchi moslamalar”;

0130- “Mashina ha`m u`skeneler”;

0140- “Mebel ha`m ofis u`skeneleri”;

0150- “Kompyuter u`skeneleri ha`m esaplaw texnikasi”;

0160- “Transport qurallari”;

0170- “Jumis haywanlari ha`m o`nimdar haywanlar”;

0180- “Ko`p jilliq eginler”;

0190- “Basqa tiykarg`i qurallar”;

0199- “Konservatsiya qiling`an tiykarg`i qurallar”.

Usi esap betler aktiv bolip, olardin` debet ta`repindegi saldo ka`rxanada bar bolg`an tiykarg`i qurallardin` da`slepki qunin sa`wlelendiredi. Tiykarg`i qural ob`ektlerinin` ko`beyiwi esap betlerdin` debet ta`repinde, kemeyiwi bolsa kredit ta`repinde sa`wlelendiriledi.

Tiykarg`i qurallardin` kiris qiliniwi to`mendegi ko`rinishlerde boladi:

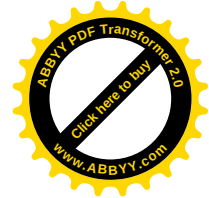
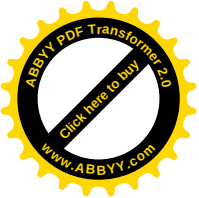
-ka`rxana ta`repinen jaratiliwi;

-basqa ka`rxanalardan satip aliw;

-teginge aliw;

-tiykarg`i qurallardi muassislar ta`repinen ka`rxananin` ustav kapitalina olardin` u`lesi tu`rinde yamasa aktsiyalardin` haqin to`lew esabinan kiritiw.

Tiykarg`i qurallar ka`rxanag`a qabil qilinip atirg`anda arnawli du`zilgen komissiya ta`repinen tiykarg`i qurallardi qabil qiliw-tapsiriw da`lalatnamasin du`ziw menen ra`smiylestiriledi. Usi da`lalatnamada tiykarg`i qurallardin` da`slepki bahasi, toziw summasi, qabil qilinip atirg`an quraldin` qisqasha minezlemesi, komissiya ag`zalarinin` ismi-sha`rifi, materialliq juwapker ta`rep ta`repinen qabil qiliniwi ko`rsetiledi. Bunda usi da`lalatnamag`a ta`riplewge texnikaliq ha`m basqa hu`jjetler qosimsha qilinadi, da`lalatnama bolsa ka`rxana basshisi ta`repinen tastiyoqlanadi.

Tiykarg`i qurallardi qabil qiliw-tapsiriw da`lalatnamasi tastiylang`annan son` ka`rxana buxgalteriyasina beriledi, usi da`lalatnama tiykarinda ha`r bir ob`ektke inventar beti ashiladi.

Tiyisli sha`rtnamalar tiykarinda ka`rxana qa`nigeleri ha`m shetten tartilg`an qa`nigeler ku`shi menen payda etilgen tiykarg`i qurallar ob`ektleri 0810-“Tamamlanbag`an qurilis” esap betinin` krediti menen korrespondentsiyada 0110-0190-esap betler debeti boyinsha haqiqiy o`zine tu`ser bahasina qarap tiykarg`i qurallar sipatinda kiris qilinadi.

Ka`rxananin` o`z ku`shi menen qurilg`an tiykarg`i qurallar ob`ektlerinin` balans qunina o`sip bariwshi juwmaq menen barliq tikkeley qa`rejetler: material, isshi ku`shi ha`m basqa qa`rejetler, sonday-aq, qurilis protsessine tikkeley tiyisli bolg`an qosimsha qa`rejetler kiritiledi.

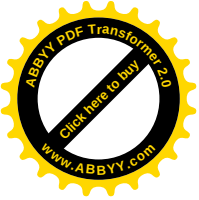
O`sip bariwshi juwmaq menen esaplang`an qa`rejetler qurilis dawaminda 0810-“Tamamlanbag`an qurilis” esap betinde sa`wlelendiriledi. Qurilis tamamlang`ang`a shekem shekem bina 0120-“Binalar, qurilmalar ha`m uzatuvchi moslamalar” esap betinde esapqa alinbaydi, sebebi ol ele paydalaniwg`a tapsirilmag`an. Qurilis tamamlang`annan keyin ha`m paydalaniwg`a tapsirilg`anda 0810-esap betinde ja`mlengen barliq qa`rejetler summasi 0120-“Binalar, qurilmalar ha`m uzatuvchi moslamalar” esap - betine o`tkiziledi ha`mde keyingi aydan baslap onnan amortizatsiya esaplaniwi lazim.

Ma`selen, tsex binasin o`z ku`shi menen qurip paydalaniwg`a tapsirdi. Qurilisqa sariplang`an ja`mi qa`rejet 31396,5 min` swmdi quradi. Usi aylanisqa esapta to`mendegishe provodka beriledi:

D-t 0120-“Binalar, qurilmalar ha`m uzatuvchi moslamalar” 31396,5 min` swm;

B-t 0810 - “Tamamlanbag`an qurilis” - 31396,5 min` swm.

Basqa ka`rxana ha`m ta`replerden satip aling`an tiykarg`i qurallardi 0820-“Tiykarg`i qurallardi satip aliw”, 0840-“Tiykarg`i padani qa`liplestiriw”, 0890-

“Basqa kapital qoyilmalar” esap betlerinin` krediti menen korrespondentsiyada 0110-0190-esap betler debeti boyinsha kiris qilinadi.

Ma`selen, xojaliq jan`a o`ndiris xizmeti ushin bina satip aldi, onin` satip aliw quni - 20000 min` swm, broker xizmeti ushin 200 min` swm ha`mde yurist xizmetine 150 min` swm to`legen, hu`jjetlerdi ra`smiylestiriwge 250 min` swm qa`rejet qiling`an. Usi aylanisqa esapta to`mendegishe provodka beriledi:

Bina satip alindi:

D-t 0820 - “Tiykarg`i qurallardi satip aliw” - 20600 min` swm

B-t 5110-“Esap-kitap schyoti” - 20600 swm;

- bina balansqa qabil qilindi:

D-t 0120- “Binalar, qurilmalar ha`m uzatuvchi moslamalar” – 20600 min` swm;

B-t 0820 - “Tiykarg`i qurallardi satip aliw” - 20600 min` swm.

Paydalaniwg`a qabil qiling`an tiykarg`i qurallar boyinsha QQS olardin` da`slepki qunin ko`beyittiredi ha`mde toziw qunin asirg`an halda, ka`rxana qa`rejetlerine a`ste-sekin o`tkiziledi.

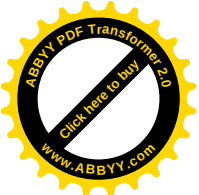
Basqa ka`rxana yamasa fizikaliq ta`replerden teginge, sonday-aq, hu`kimet organlarinin` subsidiyasi sipatinda aling`an tiykarg`i qurallar 8530-“Teginge aling`an mal-mu`lk” esap beti menen korrespondentsiyada 0110-0190-esap betler debeti boyinsha kiris qiling`an sanada ekspert joli menen, bazar quni boyinsha belgilengen bahada sa`wlendiriledi.

Ma`selen: Transport qurali biypul alindi. Usi aylanisqa esapta to`mendegishe provodka beriledi:

D-t 0160—“Transport qurallari”;

B-t 8530—“Teginge aling`an mal-mu`lk”.

A`meldegi saliq nizamshilig`ina muwapiq, biypul aling`an tiykarg`i qurallardin` qaldiq quni (basqarma ishinde beriletug`inan tisqari) payda (da`ramat) salig`in esaplaw bazasina kiritiledi ha`m onnan saliq o`ndiriledi. Du`ziwshiler ustav kapitalina u`les sipatinda kiritken yamasa aktsiyalar haqini to`lew esabinan

bergen tiykarg`i qurallardi kiris qiliw 4610- “Du`ziwshilerdin` ustav kapitalina u`lesleri boyinsha qarizlari” esap-beti krediti ha`mde 0110-0190-esap betler debetinde sa`wlelendiriledi.

Tiykarg`i qurallar ta`mirleniwin esapqa aliw. Tiykarg`i qurallar paydalaniw protsessinde olardin` fizikalıq xossa ha`m sipatlari jog`alip baradi. Olardi tiklew ushin ka`rxana ta`mirlew jumislarin o`tkiziwi mu`mkin.

Tiykarg`i qurallar ta`mirleniwinin` eki tu`ri bar:

1. Kapital ta`mirlew;
2. Ag`imdag`i ta`mirlew.

Bir jildan artıq mu`ddette o`tkiziletug`in mashina ha`m u`skeneler ta`mirlew kapital ta`mirlew esaplanadi. Bul ta`mirlewde agregatti bo`leklerge ajiratiw, barlıq go`nergen detal bo`leklerdi almastiriw yamasa tiklew, jiynaw, sazlaw ha`m sinaw isleri orinlanadi.

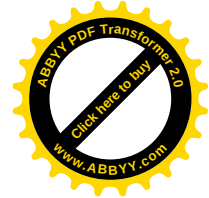
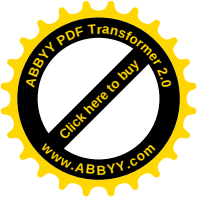
Bina ha`m qurilmalardi kapital ta`mirlewde go`nergen konstruktsiya ha`m detallar ta`mirlenetug`in ob`ektlerden paydalaniw imka`niyatlarin jaqsilaytug`in jan`alari yamasa bekkemirek ha`m tejemlirekleri menen almastiriladi.

Kapital ta`mirdea mashina ha`m u`skeneler uzaq mu`ddetke toqtatılıp qoyiliwi mu`mkin.

Ag`imdag`i ta`mir bir jildan kem mu`ddeti ishinde o`tkiziledi ha`mde mashina ha`m u`skenelerdi uzaq mu`ddetke toqtatılıp qoyiw menen baylanisli emes.

Ta`mir isleri baslaniwina shekem defektler vedomosti tiykarında du`ziletug`in smetalarg`a muwapiq ha`r bir ob`ekt boyinsha normativ qa`rejetler mug`dari aniqlanadi. Smetada ta`mirdin` barlıq tu`rleri ushin qarejetler aniq bir u`skene tu`rin ta`mirlewdin` miynet talaplilig`in xarakterleytug`in quramaliliq birligine tuwri keletug`in normativler boyinsha yamasa olardin` tu`ri ha`mde rejelestirilgen jumis ko`lemi boyinsha qa`rejetler normativleri tiykarında esaplap shig`ariladi.

Ka`rxana tiykarg`i quralların ta`mirlew kesip aliw yamasa xojalıq usilında orinlaniwi mu`mkin.

Kesip aliw usilinda orinlang`anda ka`rxana ta`mirlew qurilis sho`lkemi menen kesip alip islew sha`rtnamasin du`zedi.

Xojaliq usilinda bolsa ta`mir o`z ku`shi menen a`melge asiriladi.

Eki usilda da ta`mirlew qa`rejetleri o`ndiris qarejetleri esabinan qaplanadi. Bunin` ushin bolsa ka`rxanada arnawli rezerv sho`lkemlestiriledi. Rezerv O`zbekistan Reslublikasi Finans ministrligi ruxsati menen sho`lkemlestiriledi. Rezerv summasi ka`rxananin` o`zi erkin belgileytug`in normativ mug`darda ha`r ayda o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina o`tkizilip baradi. Normativ 5 jil mu`ddetke qatan` belgilengen summada yamasa tiykarg`i qurallardin` da`slepki qunina salistirmali protsentlerde islep shig`iliwi kerek ayipker ta`rep tabilmag`anlig`i sebepli da`wir qa`rejetlerine o`tkizildi. Usi aylanislarg`a esapta to`mendegishe provodka beriledi:

Baslang`ish qunin esaptan shig`ariw:

D-t 9210 - "Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi" - 2400 min` swm;

B-t 0130 – "Mashina ha`m u`skeneler" - 2400 min` swm.

Toziw quni esaptan shig`arildi:

D-t 0230—"Mashina ha`m u`skeneler toziwi" — 1600 min` swm;

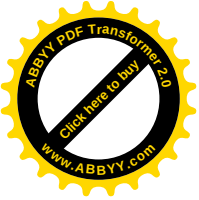
B-t 9210— "Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi" — 1600 min` swm.

Jetispewshilik summasi bahaliqlardin` normativinen artiqsha ta`biy jog`aliwdan ko`rilgen talofatlarni esapqa aliw esap betine o`tkizildi (2400-1600) 800 min` swm;

D-t 5910—"Kemisler ha`m bahaliqlardin` shikastlanishidan talofat - ler"- 800 min` swm;

B-t 9210—"Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi" 80000 swm.

Egerde ayipker ta`rep aniqlanbasa jetispewshilik summasi da`wir qa`rejetleri quraminda sa`wlelendiriledi -800 min` swm:

D-t 9430—“Basqa operatsiyaliq qa`rejetler” – 800 min` swm;

B-t 5910-“Kemisler ha`m bahaliqlardin` shikastlashdan talofatlar” - 800 min` swm.

Egerde tiykarg`i qurallar kemisi boyinsha ayipker ta`rep aniqlansa, jetispewshilik summasi ayipker ta`repten o`ndiriledi.

Ma`selen, Berdi Nur fermer xojaligida esabat jilinda baslang`ish quni 500000 min` swmliq u`skene kemisi aniqlandi. U`skenege esaplang`an toziw 230000 swm. U`skene quni ayipker ta`repten eki ese qilip o`ndirildi. Usi aylanislarg`a esapta to`mendegishe provodka beriledi:

Baslang`ish qundi esaptan shig`ariw:

D-t 9210-“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi”- 5000 min` swm;

B-t 0130-“Mashina ha`m u`skeneler”- 500000 min` swm. -toziw quni esaptan shig`arildi:

D-t 0230-“Mashina ha`m u`skeneler toziwi” 230000 min` swm;

B-t 9210-“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi”- 2300 min` sum.

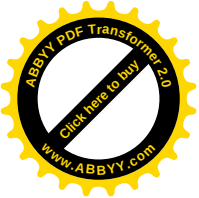
Jetispewshilik summasi bahaliqlardin` normativinen artiqsha ta`biy jog`aliwdan ko`rilgen talofatlarni esapqa aliw esap betine o`tkizildi -270000 min` swm;

D-t 5910-“Kemisler ha`m bahaliqlardin` shikastlashdan talofatlar” -27000 swm;

B-t 9210-“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi”- 2700000 swm.

Jetispewshilik summasi eki ese qilip o`ndiriw tiykarinda materialliq juwapker ta`rep moynina o`tkizildi  $(500000 - 230000) \times 2 = 540000$  min` swm;

D-t 4730- “Jetkizilgen materialliq ziyandi qaplawda xizmetkerlerdin` qarizi”- 540000 min` swm;

B-t 5910-“Kemislər ha`m bahaliqlardin` shikastlashdan talofatlar” -2700 min` swm;

B-t 9310-“O`ndirilgen ja`riyma, boqimanda ha`m burdsizliklar”- 2700000 min` swm.

Tiykarg`i qurallardi inventarizatsiyalaw na`tiyjesinde artiqsha mal-mu`lk bar ekenligi aniqlansa, ol finansliq na`tiyjelerge kiris qilinadi:

D-t Tiykarg`i qurallardi esapqa aliw esap betleri;

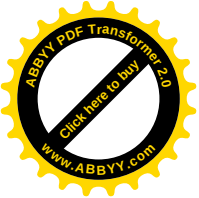
B-t 9390-"Basqa operatsiyaliq da`ramatlar".

Tiykarg`i qurallar waqit o`tiwi menen maralliq ha`m fizikaliq tozip baradi. Olardin` toziw qunin tiklew ushin olarg`a toziw esaplanip barip, turaqli amortizatsiya qilinip baradi. Amortizatsiya tiykarg`i quraldin` paydali xizmet mu`ddeti dawaminda amortizatsiya qunin turaqli ra`wishte bo`listiriw ha`m ko`shiriw ko`rinisinde go`neriwdin` qun ko`rinisi bolip tabiladi. Tiykarg`i quraldin` amortizatsiya quni shama qilinip atirg`an tamamlaniw qunin shig`arip taslag`an halda aktivtin` da`slepki quni yamasa finansliq esabatlarda ko`rsetilgen qun ornin basatug`in basqa qunnin` summasi bolip esaplanadi.

Tiykarg`i quraldin` toziwi menen amortizatsiya ortasinda bekkem baylanis bar. Biraq olar bir qiyli tu`sinikler emes. Toziw tiykarg`i qurallardan paydalaniw waqtinda olardin` texnikaliq o`ndiris ma`selelerin a`ste-sekin jog`altiw protsessin sa`wlelendiredi.

Amortizatsiya anag`urlim quramali protsess bolip, tutiniw qiling`an tiykarg`i qurallar qunin olardin` toziwina muwapiq ra`wishte o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina, da`wir qa`rejetlerine o`tkiziw, tutiniw qiling`an tiykarg`i qurallardin` ornin qaplaw maqsetinde pul fondin jamg`ariw protsessin sa`wlelendiredi. Demek, toziw amortizatsiyanin` da`slepki sha`rt-sharanadi.

Tiykarg`i vositalarga toziw esaplawda “Tiykarg`i qurallar” atli 5-sani BEMSna ha`mde O`zbekistan Respublikasinin` Saliq Kodeksine a`mel qiliw lazim (2.1 –keste).

2.1 –keste

**O'zbekistan Respublikasi Saliq Kodeksinin` 144-statyasina tiykarlanip
tiykgarg'i qurallardin` amortizatsiya normalari**

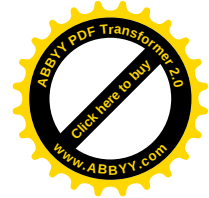
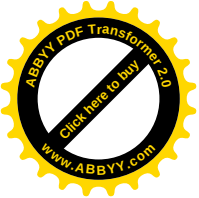
Topa rlar q/S	Kishi topar- lar q/s	Tiykgarg'i qurallardin` ati	Amortizats iyanin` jilliq en` joqari normasi, protsentler de
1	2	3	4
I.		Binalar, qurilmalar ha`m imaratlar	5
	1.	Binalar, imoratlar	
	2.	Neft ha`m gaz qudiqlari	
	3.	Neft-gaz skladlari	
	4.	Keme qatnaytug`in kanallar, suw kanallari	
	5.	Ko`pirler	
	6.	Dambalar ha`m twg`onlar	
	7.	Da`rya ha`m ten`iz prichal qurilmalari	
	8.	Ka`rxanalardin` temir jollari	
	9.	Jag`ani bekkemlewshi, jag`ani qorg`awshi qurilmalar	
	10.	Rezervuarlar, tsesternalar, baklar ha`m basqa siimilar	
	11.	Ishki xojaliq ha`m xojaliqlar-ara suwg`ariw tarmag`i	
	12.	Jabiq kollektor - drenaj tarmag`i	
	13.	Hawa kemalerinin` ushiw – qoniw jollari, ywlaklar, toqtaw joylari	
	14.	Bag`lardin` ha`m haywanat bag`larinin` qurilmalari	
	15.	Sport –salamatlastiriw qurilmalari	
	16.	Teplitsalar ha`m parnikler	
	17.	Basqa qurilmalar	
II.		Uzatiw qurilmalari	
	1.	Elektr uzatiw ha`mde baylanis qurilmalari ha`m liniyalari.	
	2.	Ishki gaz quvurlari ha`m quvurlar	
	3.	Vodoprovod, kanalizatsiya ha`m issiliq tarmaqlari	
	4.	Magistral quvurlar	
III.		Basqalar	8
	1.	Ku`sh-quwat beretug`in mashinalar ha`m u`skeneler	
	2.	Issiliq texnika u`skeneleri	
	3.	Turbina u`skeneleri ha`m gaz turbinalari qurilmalari	
	4.	Elektr dvigatelleri ha`m dizel -generatorlar	
IV		Kompleks qurilmalar	
	5.	Basqa ku`sh-quwat beretug`in mashinalar ha`m u`skeneler (ha`reketlendirish transporttan tishqari)	
		Xizmet tu`rleri boyinsha jumis mashinalari ha`m u`skeneler (ha`reketlendirish transporttan tishqari)	
	1.	Ekonomikaninin` barliq tarmoqlariga tiyisli mashinalar ha`m u`skeneler	15

	2.	Awil xojalig`i traktorlari, mashinalari ha`m u`skeneleri	
	3.	Kommutatsiyalar ha`m mag`liwmatlardi uzatiw sanli elektron u`skeneleri, sanli sistemalar uzatiw u`skeneleri, sanli baylanis o`lshew texnikasi	
	4.	Sputnikli, uyali baylanis, radiotelefon, peyjing ha`m tranking baylanis u`skeneleri	
	5.	Uzatiw sistemalari kommutatsiyalarinin` uqsas u`skeneleri	
	6.	Kinostudiyalardin` arnawli u`skeneleri, medetsinaliq ha`m mikrobiologiya sanaati u`skeneleri	
	7.	Kompressor mashinalari ha`m u`skeneleri	
	8.	Nasoslar	
	9.	Ju`k ko`teriw –transport, ju`k artiw–tu`siriw mashinalari ha`m u`skeneleri, topiraq, karer ha`mde jol-qurilis isleri ushin mashinalar ha`m u`skeneler	
	10.	U`stin–qaziq qag`iw mashinalari ha`m u`skeneleri, maydalaw –jenshiw, saralash, bayitiw u`skeneleri	
	11.	Texnologiyaliq protsessler ushin barliq tu`rdegi siyimlar	
	12.	Neft qazip shig`ariw ha`m burg`ulash u`skeneleri	
	13.	Basqa mashinalar ha`m u`skeneler	

V		Ha`reketleniwshi transport	8
	1.	Temir joldin` ha`rekettegi qurami	
	2.	Ten`iz, da`rya kemeleri, baliqshiliq sanaati kemeleri	
	3.	Hawa transporti	
	4.	Avtomobil transportinin` ha`rekettegi qurami, o`ndiris transporti	20
	5.	avtomobillar	
	6.	Sanaat traktorlari	
	7.	Kommunal transporti	10
	8.	Arnawli vaxta vagonlari	
	9.	Basqa transport qurallari	20
VI		Kompyuter, periferiya qurilmalari, mag`liwmatlardi qayta islew u`skeneleri	
	1.	Kompyuterlar	20
	2.	Periferiya qurilmalari, mag`liwmatlardi qayta islew u`skeneleri	20
	3.	Nusxa ko`shiriw –ko`beyittiriw texnikasi	
	4.	Basqalar	
VII		Basqa toparlarga kiritilmegen qatan` belgilengen aktivler	
	1.	Ko`p jilliq da`w –terekler	10
	2.	Basqarma mebeli ha`m u`skeneleri (Sonin` ishinde telefon apparatlari, esaplaw qurilmalar ha`m basqalar)	15
	3.	Basqalar	10

To`mendegi tiykarg`i qurallarg`a amortizatsiya esaplanbaydi:

- jer;

- o`nimdar haywanlar, bug`a ha`m o`gizler;
- mag`liwmat resurslari markazi fondi;
- byudjet sho`lkemleri, sonin` ishinde, ilimiy-izertlew, konstruktorliq ha`m texnologiyaliq sho`lkemlerdin` qurallari;
- belgilengen ta`rtipte konservatsiyag`a o`tkizilgen tiykarg`i qurallar;
- toliq amortizatsiyalang`an tiykarg`i qurallar.

Uzaq mu`ddetli ijara jag`daylarinda ijarag`a aling`an tiykarg`i qurallar boyinsha amortizatsiya ajiratpalarin ijarag`a aliwshi o`tkizedi. Qisqa mu`ddetli ijarada amortizatsiya ajiratpalarin ijarag`a beriwshi esaplanbaydi.

Amortizatsiyalaniwshi qun turaqli ra`wishte tiykarg`i quraldi paydali isletiwdin` pu`tkil da`wirine bo`listiriledi. Amortizatsiya ha`r qiyli usillarda qollaw joli menen a`melge asiriladi:

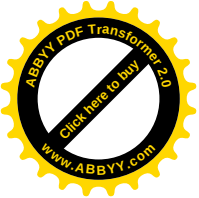
Tuwri siziqli usil tiykarg`i quraldi paydali isletiwdin` pu`tkil da`wiri dawaminda toziwdin` turaqli summalarin esaplap jaziwdan ibarat.

Kemeyip bariwshi qaldiq usili boyinsha turaqli esaplap jazilip atirg`an summalar paydali isletiw mu`ddeti dawaminda kemeyedi.

Orinlang`an isler ko`lemine proporsional ra`wishte esaplap jaziw usilina tiykarlanip amortizatsiya mug`dari tekg`ana tiykarg`i qural qansha ma`rte isletiliwine yamasa qansha o`nim birligi islep shig`ariliwi ku`tilip atirg`anligina baylanisli boladi.

Kumulyativ usilda amortizatsiya summasi esaplaw koeffitsientinin` maxraji bolg`an ob`ektin` xizmet mu`ddeti jiyindisi menen aniqlanadi. Bul koeffitsienttin` pa`tinde ob`ektin` xizmet mu`ddeti aqirina shekem qalatug`in jillar sani teskeri ta`rtipte ko`rsetiledi.

Tiykarg`i qurallardi esaptan shig`ariwdi esapqa aliw. O`nim o`ndiriw, islerdi orinlaw yamasa xizmet ko`rsetiw yamasa sho`lkemdi basqariw ushin paydalanilmay atirg`an tiykarg`i qurallar ob`ektlerinin` quni buxgalteriya balansinan esaptan shig`ariliwi kerek.

To`mendegi xojaliq operatsiyalari na`tiyjesinde tiykarg`i qurallar ob`ektlerinin` quni ka`rxana aktivleri quraminan shig`ip ketedi:

-realizatsiya qiling`aninda;

-bunnan bilay paydalaniw maqsetine muwapiq emesligi sebeplerine ko`re esaptan shig`arilg`anda;

-shet ka`rxana ha`m ta`replerge biypul berilgeninde;

-basqa ka`rxanalardin` ustav kapitalina u`les sipatinda qosilg`aninda;

-finansliq lizing sha`rtnamasina ko`re tapsirilg`aninda;

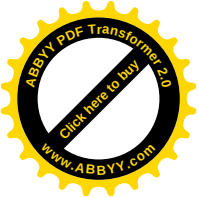
-jetispewshilik yamasa jog`altiw aniqlananinda.

Tiykarg`i qurallar shig`ip ketkeninde olardin` da`slepki quni tiykarg`i qurallardi esapqa aliwdin` tiyisli esap betleri kreditinen 9210-“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi” esap beti debetine esaptan shig`ariladi. Tiykarg`i qurallardi shetke satiw dan tu`sken tu`sim 9210 -“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi” esap beti krediti boyinsha 4890 -“Basqa ta`replerdin` qarizlari-ag`imdag`i bo`limi” ha`m 0990-“Basqa uzaq mu`ddetli debitorliq qarizlari” esap betleri debeti menen korrespondentsiyada sa`wlelendiriledi.

Tiykarg`i qurallar shig`ip ketkeninde olar boyinsha esaplang`an toziw summasi 0210-0290-esap betleri debetinen 9210- “Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi” esap beti kreditine esaptan shig`ariladi.

Toliq amortizatsiya qilinbag`an tiykarg`i qurallardin` realizatsiya qiliniwinan ko`rilgen payda (ziyan) realizatsiya qilinatug`in tiykarg`i qurallardin` baslang`ish (tiklew) quni, QQS (fakat QQS to`lewshileri ushin) ha`mde satiw qa`rejetleri ha`m tu`simlerine tuwirlang`an, aydin` 1-sa`nesine esaplang`an toziw ortasindag`i pari q sipatinda aniqlanadi.

Tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiwi na`tiyjesin sa`wlelendiriw to`mendegishe boladi:

B-t 9210-“Tiykarg`i qurallardin` realizatsiyasi ha`m basqasha shig`ip ketiwi”-
90000 sum;

B-t 7230, 6230-“Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat”-90000 sum.

Lizing to`lemleri kelip tu`skende:

D-t 5110— “Esap-kitap schyoti”;

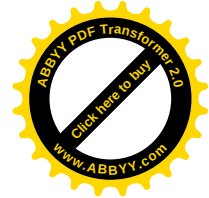
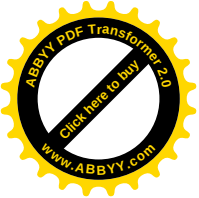
B-t 4810—“Lizing boyinsha alinatug`in ag`imdag`i to`lemler”.

Bir waqittin` o`zinde finansliq xizmetinen aling`an da`ramattan mu`ddeti uzayittirilg`ani da`ramattin` tiyisli bo`limin esaptan shig`ariw buxgal-teriyada to`mendegishe sa`wlelendiriledi:

D-t 6230-“Mu`ddeti uzayittirilg`an da`ramat”;

B-t 9550-“Finansliq lizing sha`rtnamasina ko`re mal-mu`lkti tapsiriwdan aling`an da`ramat”.

Tiykarg`i qurallar toliq amortizatsiyalanip bolg`anda, satilg`anda, inventarizatsiyada jetispewshilik shiqqanda, teginge berilgende ta`biyy apat ju`z bergende, basqa ka`rxanag`a biypul berilgende esaptan shig`ariladi.

II-BAP. TIYKARG`I QURALLARDAN PAYDALANIWDIN` ANALIZI

2.1. Tiykarg`i qurallardin` klassifikatsiyasi

Bazar ekonomikasi qatnashlari sharyatinda mu`lkinshiliktin` tu`rli formalarina tiykarlang`an aksionerlik ja`miyetleri, qospa ka`rxanalar, jeke ha`m basqa tu`rdegi o`ndiris, sawda tarmoqlari rawajlanbaqta. Mu`lk formasina qaramastan ha`r bir ka`rxana ha`m sho`lkem belgilengen tarawda jumis baslawda u`zliksiz tiykarg`i qurallardan paydalanip keledi. **Tiykarg`i qural** dep, xojaliq jumisinda uzaq waqit xizmet etetug`in, o`zinin` da`slepki qunin a`ste-aqirin menen tovar qunina o`tkerip bariwshi buyimlarg`a aytiladi.

Milliy buxgalteriyaliq esap standartina muwapiq tiykarg`i qurallar to`mendegi toparlarg`a bo`linedi:

Jer-a`meldegi nizamlarg`a muwapiq ka`rxanag`a menshikke berilgen jer maydanlari. Jerdi satip alg`anda onin` quninan tisqari to`menletetug`in qosimsha qa`rejetler; ko`shpes mu`lk boyinsha to`lem, satip alg`andag`i saliqlar, drenaj quni, jerdi tazalaw ha`m tegislew quni.

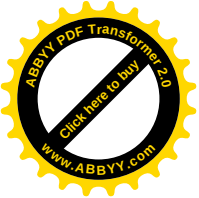
Jerdi abadanlastiriw-jer maydanin jetilistiriw boyinsha qa`rejetler, sonin` ishinde avtomobiller ha`m basqa da avtotransportlar ushin orinlardin`, qorshawlardin` ha`m basqa da tu`rlerinin` quni.

Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardin` abadanlastiriliwi-uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamalari boyinsha aling`an arenda menshikti abadanlastiriwg`a baylanisli iri shig`inlar.

Jer maydanlarina tog`ayliqlarg`a ha`m suw aydinlarina, ko`l jilliq na`llerge inventar xarakterindegi iri qoyilmalar pu`tkil jumislar kompleksinin` tamamlaniwina qaramastan paydalaniwg`a qabil etilgen maydanlarg`a tiyisli ha`r jilg`i shig`inlar mug`darinda tiykarg`i qurallardin` quramina kiritiledi.

Imaratlar, qurilislar ha`m tapsirilatus`in strukturalari o`z ishine to`mendegilerdi qamtiydi;

- O`ndirislik, ha`kimshilik, sotsialliq turmis maqsetindegi imaratlardi o`z ishine aladi. Imkaniyatlar tiykarg`i konstruktivlik bo`lekler sipatinda diywallari

ha`m to`besi boladi. O`z aldina ayirim turg`an ha`r bir imarat bul bo`liminin` klassifikatsiyalaw ob`ekti bolip tabiladi. Eger imaratlar bir birine qosip salinsa ha`m uliwma diywalg`a iye bolsa, onda ha`r biri o`z aldina ayirim bir pu`tin konstruktivlik imarattan ibarat, olardi o`z aldina ayirim ob`ekt dep esaplaydi.

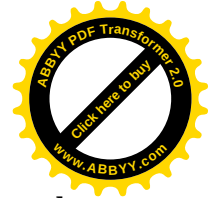
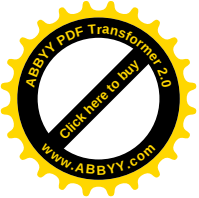
Imaratqa sirttan qosip saling`an o`z aldina ayirim xojaliq a`hmiyetine iye imarat, qazanxanalardin` ayirim imaratlari, sonday-aq sharbaq ishindegı qurilmalar (skladlar, garajlar, qorshawlar, saraylar, qudiqlar h.t.b.) o`z aldina g`a`rezsiz ob`ektlar bolip tabiladi.

Imaratqa qosip qurilg`an xanalar ha`m du`ka`nlar, asxanalar, shashta`rezxanalar, oteller, xojaliq buyimlari ha`m ma`deniy maqsetke iye bolg`an arenda buyimlari ha`m ma`deniy maqsetke iye bolg`an ija`ra buyimlari punktleri, balalar baqshalari baylanis bo`limleri, bankler ha`m imaratlar tiykarg`i waziypasinan parqli basqa waziypag`a iye bolg`an sho`lkemler ushin arnalg`an basqa xanalar g`a`rezsiz inventar ob`ektlari esaplanadi.

Imaratlar dizimine olardan paydalaniw ushin za`ru`r bolg`an imarattin` ishindegı to`mendegı kommunikatsiyalar kiredi:

- isitiw ushin qazanxana u`skenesi ha`m esapqa alg`an halda (eger ol imarattin` o`zinde bolsa) isitiw sistemasi;
- barliq mexanizmleri menen suw, gaz ta`miyinlegenshi ha`m kanalizatsiyanin` kishi tarmaqlari;
- barliq jariq beriwshi armaturalari menen elektr quwatin uzatiwshi ha`m jariq beriwshi elektr simlarinin` tarmag`i;
- ishki telefon ha`m signalizatsiya tarmaqlari;
- uliwma sanitariya a`hmiyetke iye bolg`an ventilyatsiya qurilmalari;
- ju`k ko`tergishler ha`m liftler

Imarat esaplanbaytug`in tu`rli ob`ektlar-qazanlar, generatorlar, mashinalar, apparatlar ha`m imarat ishinde jaylasqan basqa ob`ektlardin` fundamentleri imarat quramina kirmeydi, u`lken ko`lemdegı u`skeneler fundamentlerinen tisqari. Usi ob`ektlardin` fundamentleri olardin` paydalanatug`in ob`ektlar dizimine kiredi;

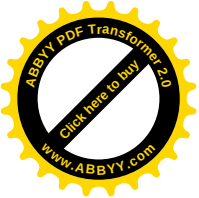
imarat qurilisi menen bir waqitta ornatilg'an u'lken o'lshe'degi u'skeneler fundamentleri imarat dizimine kiredi. Olardin' basqa qatar injenerlik qurilis qurilislari singari imaratlardin' ajiralmas belgi esaplanadi:

- Qurilislar. Olarg'a waziypasi miynet predmetin o'zgertiw menen baylanisli bolmag'an ol yag'niy bul texnikaliq waziypalardi orinlaw jasi menen o'ndiris protsessin a'melge asiriw ushin za'ru'r bolg'an sharayatlardi jaratatug'in yag'niy tu'rli o'ndirislik emes waziypalarin a'melge asiratug'in injenerlik-qurilis ob'ektlari kiredi.

Ha'r bir bo'lek ob'ekt ol menen bo'lek pu'tinlikti sho'lkem qilatus'in barliq qurilmalari menen birge qurilma sipatinda shig'atus'in ob'ekt esaplanadi. Ma'selen:

- neft qudig'i o'z ishine mina'ra ha'm apparati qurilg'an trubalardi aladi;
- platina o'z ishine platinanin' barliq maydanin, filtlar ha'm drenajlardi, shpuntlar ha'm tsementlengen qaplamalardi, metall konstruktsiyalari menen suw darwazasi ha'm aqabalardi, qiya jerlerdi bekkemlewdi, platinanin' maydani boylap avtomobil jaslarin, ko'pirlerdi, maydanshalardi ha'm basqalardi aladi;
- estakada o'z ishine fundament, tirepberdilerdi, ko'pir ko'termesin aladi;
- avtomobil jaslari ornatilg'an shegarada o'z ishine bekkemlegenler menen jollardi, u'stki qatlamlar ha'm jol qurilmalarin, jolg'a qarasli bolg'an qurilmalar-qorshawlardi, aqabalardi, jol shetindegi ariqlardi, uzunlig'i 10 metrden ko'p bolmag'an ko'pirlerdi, oylardi aladi;
- basqa temir joldin' ha'r bir bag'dardag'i jol aralig'i shegarasindag'i bas elementleri o'z ishine jer ko'termesin, jer ko'termesinin' oy, aqaba ariqlari ha'm bekkemlewin qurilislardi, joldin' joqari qurilmasin (relsler, strelkasi o'tkeriwlerdi ha'm basqalardi) qol shlagbaumlari arqali jumsalatug'in bas jollar arqali o'tiw jaylari, turaqli qar darwazalardi aladi.

Temir jollar stantsiyalari, raz'ezdler ha'm quwip o'tiw punktlari dizimine ha'r bir stantsiya, raz'ezd ha'm quwip o'tiw punktin' barliq stantsiya ha'm temir jol arnawli jollardin' joqarida sanap o'tilgen barliq elementleri kiredi.

Uliwma paydalaniw avtomobil jollari dizimine usi jas o'tken territoriyanin' administrativlik tiyisliligine qaramastan bir jol sho'lkemi ju'rgiziletug'in (balansinda esaplanatug'in) jol bo'legi kiredi.

Qalalar ha'm elatli punktlerin sirtqa abadanlastiriw qurilislarina sonin' menen to'mendegiler kiredi:

- qala jollari, trotuarlar, jolawshi ha'm velosiped trotuarlari, aqaba ariklar, joltasiw qurilislari;

- ko'pirler, tesik ko'pirler transport ha'm jolawshi tunelleri;

- qalani injenerlik qorg'aw ob'ektlari; qurg'aq qurilislari, qorg'aw dambalari, drenaj qurilmalari ha'm italyanlar, jabiq suw ag'izg'ishlar ha'm suw o'tkizgishler, nasos stantsiyalari;

- qala ko'k o'simlikleri: uliwma paydalaniw bag'lari, parkleri, ko'she ha'm jollardag'i ko'k derekler ha'm olardag'i kishkentay arxitekturaliq formalari elementleri;

- ko'she jariqlatiw shiraqlari;

- qalani sanitariya-tazalaw qurilmalari; shig'indilardi ko'shiw ushin poligonlar, shig'indilardi sanaatda qayta islew zavodlari, assenizatsiya ha'm kompostlaw maydanlari, ag'izilatug'in stantsiyalar, u'y haywanlari a'wlesi, ja'miyetlik ha'jetxanalari;

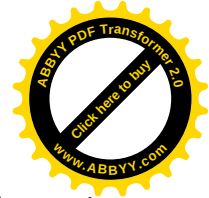
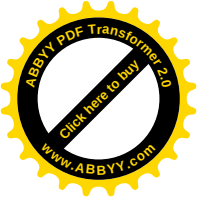
- plyajlar ha'm keshiw jaylari;

- suw menen ta'miynlew din' a'piwayi elementleri;

- shaxta ha'm metall qudiqlar, ashiq suw hawizlari, suw sebiw mashinalarin toltiriw ushin paydalanatug'in ashiq hawizlar, pojarg'a qarsi hawizlar;

- mazarlar;

- uzaqlatiw qurilmalari-energiya ha'm axborotlardi jetkeriw ushin tamamlang'an funktsional u'skeneler. Bug'an elektr uzatiw liniyalari, issiliq o'tkizgishler, tu'rli waziypali o'tkizgishler, ridiorele liniyalari, baylanis kabel liniyalari, baylanis sistemasinin' qa'nigelestirilgen qurilislari, sonin' menen barliq joldas kompleksleri menen injenerlik qurilislarinin' qatar uqsag'an ob'ektlar.

Mashina ha`m u`skeneler-energiya, materiallar ha`m axborotti o`zgerttirtug`in u`skeneler. Tiykarg`i waziypalarg`a baylanisli halda mashinalar ha`m axborotli tu`rlerge bo`linedi;

- energetik u`skenelerge (ku`sh mashinalari ha`m u`skenelerine) issiliq ha`m elektr quwatlaridi islep shig`atug`in mashina generatorlar ha`m ha`r qanday ko`rinistegi quwatti (suw, samal issiliq, elektr quwatti) mexanik quwatqa aylandirip beretug`in mashina-dvigateller kiredi.

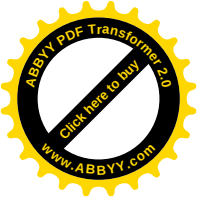
Energetik u`skenenin` klassifikatsiya ob`ekti bolip ishine kiretug`in qolayliqlar, priborlar, a`spablar, individual qorshaw, fundamentti esapqa alg`an halda ha`r bir bo`lek mashina (eger ol basqa ob`ekttin` bo`legine kirmeytug`in bolsa) esaplanbaydi.

Jumisshi mashinalari ha`m u`skenelerine formasi, qurami yag`niy jag`dayin o`zgerttiriw maqsetinde qatti, suyiq yag`niy gaz jag`dayinda bolg`an miynet quralina mexanik, termin, ximiyaliq yag`niy basqa texnologiyaliq ta`repten ta`siyr ko`rsetiw ushin mo`lsherlengen mashinalar, apparatlar ha`m u`skenelerdin` basqa tu`rleri kiredi. Sonday etip issi mashinalari ha`m u`skenelerine sanaat o`nimleri islep shig`atug`in avtomatik mashinalar ha`m u`skenelerdi esapqa alg`an halda texnologiyaliq u`skenelerdin` barliq tu`rleri, awil xojalig`i, transport, qurilis, sawda, sklad, suw menen ta`miyinlew ha`m kanalizatsiya, sanitariyalig-gigiena u`skeneler, energetikaliq ha`m axborot mashinalari ha`m u`skenelerinen tisqari basqa mashinalar ha`m u`skeneler kiredi.

Issi mashinalari ha`m u`skenelerin klassifikatsiyalaw ob`ekti bolip ishine kiretug`in predmetler, a`spablar, elektr u`skeneler, individual qorshaw, fundamentti esapqa alg`an halda ha`r bir bo`lek mashina, apparat, agregat, qurilma esaplanadi. Misali:

- ko`pirli elektr krani o`z ishine siljiw, ko`teriw mexanizmlerin, arbashani, elektr u`skenelerdi aladi;

- ag`ash kesiw u`skenesi o`z ishine pishqi, arbashalardi, elektr motorlardi, arnawli pilitlerdi aladi;

- stroka qoyiw (baspaxana) toplam mashinasi o`z ishine elektr dvigateldi, termoregulyator, metollouzatqishti aladi;

- o`zi ju`rer da`n orawshi kombayn o`z ishine dvigateldi, dvigatelge hawa jutiwshini, jipek oraw mashinasin h.t.b. o`z ishine aladi;

- zemlesok o`z ishine bas ha`m ja`rdemshi dvigatellerdi, regulyar nasoslarin, ju`zetug`in topiraq uzatiwshini aladi.

Mebel ha`m ofis u`skeneleri-o`ndirislik ha`m ha`kimshilik paydalaniw ushin mo`lsherlengen mebel ha`m u`skeneler. Usi gruppag`a stollar, shkaflar, mebel toplamlari, kreslolar, temir sandiqlar ha`m tag`i basqalar kiredi.

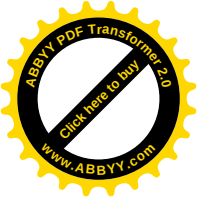
Kompyuter u`skeneleri ha`m esaplaw texnologiyalari-mag`liwmatlardi o`zgertiw ha`m saqlawg`a mo`lsherlengen u`skeneler. Olarg`a baylanis sistemalari qurilislari o`lshew ha`m basqariw qurallari, mag`liwmatlardi vizual ha`m akustik sa`wlelendiretug`in qurallar, mag`liwmatlardi saqlaw qurallari, teatr-sahna u`skeneleri kiredi.

Esaplaw texnikasina mag`liwmatlardi avtomatik qayta isleytug`in, sog`an uqsag`an ha`m tsifrlı mashinalar, elektron, elektromexanik ha`m mexanik esaplaw kompleksleri ha`m mashinalari, tu`rli ma`selelerdi sheshiw menen baylanisli bolg`an mag`liwmatlardi saqlaw, izlew, qayta islew protsesslerin avtomatlastiriw ushin mo`lsherlengen u`skeneler kiredi.

Sho`lkemlestiriw texnikag`a ko`beytiriw-kopiya aliw texnikasi, ofis ATS, jaziw mashinalari, kalkulyatorlar ha`m basqalar kiredi.

Esaplaw texnikasi ha`m sho`lkemlestiriw texnika klassifikatsiya ob`ekti bolip sostavina ju`klengen waziypalardi orinlaw ushin za`ru`r bolg`an barliq a`spablar ha`m u`skeneler menen pu`tinlengen ha`m basqa bir mashinanin` sostav bo`legi esaplanbag`an ha`r bir mashina esaplanadi.

Transport qurallari-adamlar ha`m ju`klerdi tasiw ushin mo`lsherlengen ha`reket qurallari-temir jol ha`reket sostavi (lokomativlar, vagonlar ha`m basqalar); suw transport ha`reket sostavi (barliq tu`rdegi transport kemeleri, xizmet-ja`rdemshi, qutqariw kemeleri, muz jarg`ishlar, buksir, lotsman kemeleri ha`m

basqalar); avtomobil transporti ha`reket sostavi (ju`k, jen`il avtomobiller, avtobuslar, trolleybuslar, tirkew ha`m yarim tirkewler); hawa transporti ha`reket sostavi (samoletlar, vertoletlar, kosmik ushiw apparatlari); qala transporti ha`reket sostavi (metropoliten vagonlari, tramvaylar, jerge ornatilg`an o`ndiris transport qurallari, sonin` menen basqa tu`rdegi transport qurallari kiredi. Basqa tu`rdegi transport qurallarina ju`k ha`m adamlardi tasiwg`a mo`lsherlengen arnawli kuzovli transport qurallari kiritiliwi mu`mkin ma`selen, avtotsisternalar, su`t, tsement, un tasiwshilar).

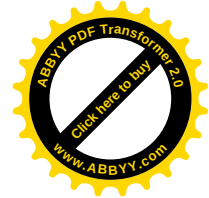
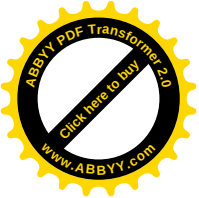
Klassifikatsiya ob`ekti bolip barliq a`spablari ha`m predmetleri menen ha`r bir bo`lek ob`ekt esaplanadi. Ma`selen, lokomotivlar o`z ishine ekipaj bo`legin, dvigateldi, generatorda, elektr u`skenesin, tormoz u`skenesin aladi; vagon o`z ishine isitiw sistemasin, jariqlatiw simlari ha`m armaturalarin aladi; teplovoz o`z ishine dvigateldi, elektrostantsiyani, radiostantsiyani, qutqariw qurallardi; navigatsiya ha`m o`lshew a`spablarin aladi; avtomobil o`z ishine zapas do`n`gelegin (kamera ha`m pokrishka menen) ha`m instrumentler toplanin aladi; (motorli) tramvay vagoni o`z ishine kuzovdi, motordi, tormozlardi, o`lshew a`spablarin ha`m instrumentler aladi.

Is haywanlari ha`m o`nimdarli shamalar jumis ku`shli sipatinda paydalanatug`in mallar-atlar, o`gizler, tu`yeler, eshekler ha`m basqa jumis haywanlari (at-arba transporti sipatinda paydalanatug`in transport atlari ha`m basqa haywanlardi esapqa alg`anda), sonin` menen o`nim beretug`in (to`l, su`t, ju`n ha`m basqalar) qara mallar, buyvolar, o`gizler, sawliq qoylar h.t.b.

Klassifikatsiya ob`ekti bolip ha`r bir u`lken haywan esaplanadi.

Ko`p jilliq o`simlikler-jasina qaramastan jasalma jol menen jetilistirilgen ko`p jilliq o`simliklerdin` barliq tu`rleri qosa esaplag`anda;

- miywe-jemis o`simliklerinin` barliq tu`rleri (terekler ha`m putalar);
- ko`shelerdegi, maydanlardag`i, bag`lardag`i, parklerdegi, ka`rxana territoriyalarindag`i, u`y-jay ha`wlilerindegi ko`klemzarlastiriwshi ha`m dekorativ o`simlikler;

- qumlar ha`m da`rya qurg`aqlarin bekkemlew ushin egilgen o`simlikler;
- ilimi-izertlew maqsetleri ushin botanika bag`lari, basqa ilimiy-izertlew sho`lkemlerdi ha`m oqiwi orinlarida jasalma ta`rizde jetistirilgan o`simlikler.

Ushu bo`limshenin` klassifikatsiya ob`ektlari bolip sani, jasi ha`m tu`rine qaramastan ha`r bir bag`, parq, ko`she, bulvar, ha`wli, ka`rxana territoriyasida jasil o`simlikler tolig`insha. Ha`r bir o`simlikni bo`lek orawdi esapqa alg`an halda ko`she, jol jag`asindag`i jasil o`simlikler (biriktirilgan uchastkalar shegarasida).

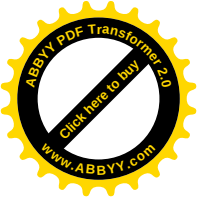
Basqa tiyarg`i qurallar-joqarida keltirilgan gruppalarda sanap o`tilmagan tiyarg`i qurallar olarg`a to`mendegiler kiredi:

- o`ndiris protsessinde qatnasatug`in, biraq qurilmalarg`a ha`m u`skenelerge ha`m kiritilmeytug`in texnikaliq maqsetli qurallar. Bular suyuqliqlardi saqlaw idislari (chanlar, bochkalar, baklar ha`m t.b), qurilisqa kirmeytug`in, sho`lkemlestiretug`in, to`giletug`in, danali ha`m idis-danali o`nimler ushin predmetler ha`m idislar, o`ndiris operatsiyalarin jen`illestiriwge xizmet etetug`in mebellar ha`m u`skeneler (jumis stollari, muzlatqish prilavkalari ha`m isitiw prilavkalarinan tisqari prilavkalar, sawda shkaflari, stenlajlar h.t.b.);

- o`ndiris protsessinde u`zliksiz paydalanbaytug`in ida`ra ha`m xojaliq predmetleri - qarama-qarsi gu`resiw qurallari («mashinalar ha`m u`skeneler» bo`limine kiritetug`in nasoslar ha`m mexanik pojlar za`n`gilerinen tisqari) sport inventari;

- kitapxana fondlari ha`m basqalar. Klassifikatsiya ob`ekti sipatinda tek g`ana g`a`rezsiz waziypag`a iye bolg`an ha`m qurallar g`ana boliwi mu`mkin.

Konservatsiyalang`an tiyarg`i qurallar-hu`kimet ida`ralarinin` qararlari tiykarinda zapasqa o`tkerilgan ha`m konservatsiyalang`an tiyarg`i qurallar. Qurilisi pitpegen ob`ektlardi ha`m tiyarg`i fondlari konservatsiyalaw ha`m konservatsiyalawdan shig`ariw ta`rtibi O`zbekstan Respublikasi Ministrlar Kabinetinin` 1999 jil 20 avgusttag`i 397-sanli arnawli qarari menen tasiyiqlang`an.

2.2. Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi tuwrisindag`i esabatti du`ziw ta`rtibi ha`m bul protsesstegi mashqalalar.

Buxgalteriya esabin ju`ritiwdin` tiykarg`i maqseti ma`lim bir xojaliq sub`ektinin` barliq xojaliq aylanislarin ra`smiy ra`wishte esapta sa`wlelendiriw ha`m ma`lim bir da`wirlerde paydalaniwshilarg`a za`ru`riy mag`liwmatlardi beriw esaplanadi.

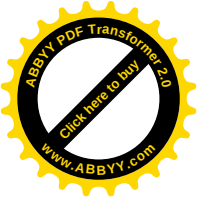
Finansliq esabat o`z aldina erkin ka`rxana boliwi yamasa xojaliq ju`ritiwshi ka`rxanalardin` birlesken toparina kiriwinen qatan` na`zer, orinlaytug`in ha`m sub`ektke ta`sir ko`rsetiwshi finansliq waqiyalardi ha`m aylanislardi ko`rsetiw usili esaplanadi.

Finansliq esabatlardin` maqseti ka`rxananin` finansliq awhalidan, onin` xizmetinen ha`m onin` pul qarjilari ha`reketi boyinsha mag`liwmat beriwden ibarat bolip, ol paydalaniwshilardin` ken` toparina ekonomikalik qararlar qabil qiliwlari ushin za`ru`r esaplanadi.

Finansliq esabat xojaliq aylanislari o`zgesheligi ha`m ma`nisi jag`inan olardi toparlarga` strukturaliq birlestiriw na`tiyjesi esaplanadi. Uliwmalastiriw ha`m klassifikatsiya qiliw protsessinin` juwmaqlawshi basqishi bul turkumlarga ajratilg`an ju`da` qisqa mag`liwmatti usinis etiw esaplanadi, sebebi finansliq esabatlar ba`nt sipatinda ha`m tu`siniklerde berilgen boladi. Finansliq esabatlar, sonday-aq, ka`rxana imka`niyatlarinin` basshilar ta`repinen basqariliwin a`melge asiriw na`tiyjelerin de ko`rsetedi.

“Buxgalteriya esabi tuwrisinda”g`i Nizamnin` 16-statyasina tiykarlanip finansliq esabatta to`mendegi mag`liwmat boliwi kerek:

- investitsiya qararlari ha`m kreditler beriw tuwrisinda qararlar qabil qiliwda kerek bolatug`in mag`liwmat;
- sub`ektin` bolajaq pul ag`imlarin bahalawda paydali mag`liwmat;
- sub`ektke berilgen resurslar, minnetlemeler ha`m olardag`i o`zgerisler tuwrisinda mag`liwmat.

Joqarida aytip o`tilgen mag`liwmatlardan tisqari, finansliq esabatta tolig`iraq mag`liwmatlar da beriledi. 1-BEMSna tiykarinan, finansliq esabatlar paydalaniwshilarg`a pul qarjilari ha`reketi ag`imin shama qiliwg`a ja`rdem beretug`in, ka`rxananin` mu`lki ha`m erkindegi resurslari tuwrisinda to`mendegi mag`liwmatlardi o`z ishine aliwi lazim:

- ka`rxananin` bo`liminin` astinda bolg`an aktivler haqqinda;
- ka`rxananin` passivleri haqqinda;
- ka`rxananin` bo`listirilmegen da`ramati, ka`rxananin` bir da`wirden basqa da`wirge o`tiwdegi ekonomikaliq imka`niyatlari ha`m minnetlemelerindegi ma`selelerine haqqinda;
- pul qarjilarinin` ha`reketi haqqinda.

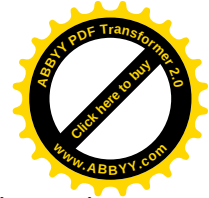
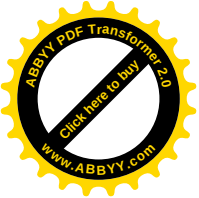
Usi mag`liwmat finansliq esabatlardan paydalaniwshilar ushin ka`rxananin` dividendlardi ha`m protsentlardi to`lew, sonday-aq, minnetlemeleri boyinsha mu`ddeti kelgen to`lemlardi to`lew imka`niyatin bahalawda paydali boladi.

Finansliq esabattin` qa`liplesiwi qisqa waqitta, esabat da`wiri aylanislari tamamlang`anan son` ju`z beredi ha`m ka`rxanadan professional buxgalteriya bilimlari ha`m ko`nlikpelerinen tisqari, qosimsha mag`liwmatlar du`ziw izbe-izligine a`mel qiliwdi talap qiladi.

O`zbekistan Respublikasinin` “Buxgalteriya esabi tuwrisinda”g`i Nizamina muwapiq, jilliq finansliq esabat to`mendegi formalardan ibarat boliwi sha`rt:

- buxgalteriya balansi -1-forma;
- finansliq na`tiyjeler tuwrisinda esabat - 2-forma;
- tiykarg`i qurallar ha`reketi tuwrisinda esabat 3-forma;
- pul ag`imi tuwrisinda esabat - 4-forma;
- jeke kapital tuwrisinda esabat -5-forma;
- esletpeler, esaplar ha`m tu`sinikler.

Finansliq esabatlardin` tu`siniklari tu`sindiriw xatin ko`rinishinde turaqli ra`wishte ta`rtipke salinadi. Tu`siniklerden mag`liwmatlar usinis etilgen finansliq esabattin` ha`r bir tiyisli ba`nti ko`rsetilgen halda beriliwi kerek.

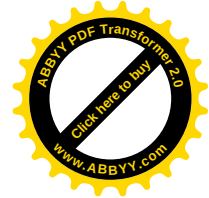
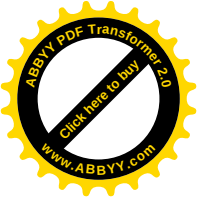

Finansliq esabatlar tayarlaw ha`m buxgalteriya esabinin` o`zine ta`n siyasati tiykarlari tuwrisindag`i mag`liwmat finansliq esabat tu`siniklerinen aldın o`z aldına esap ko`rinishinde beriliwi kerek. Finansliq esabatqa beriletug`in tu`sindiriw jazıwda en` keminde lazim bolg`an za`ru`riy mag`liwmatlar buxgalteriya esabinin` ha`r bir anıq standartinin` “Aship beriw” bo`liminde keltiriledi.

Finansliq esabatti du`ziw qag`iydalari. Finansliq esabatlar du`ziw ushin paydalanatug`in o`zine ta`n esap ju`rgiziw siyasatina qosimshalarda paydalaniwshılar ushin finansliq esabatlarda paydalanatug`in bahalardin` tiykari (da`slepki qun, ag`imdag`i qun, satiw quni, diskont quni ha`m basqalar)n biliw ju`da` za`ru`r esaplanadi. Bul printsipler ko`p jag`daylarda u`ziliksizlik ha`m esaplaw printsipleri menen uqsas esaplanadi, olar finansliq esabatti du`ziw tiykarin quraydi. Olar bul printsiplerden ayrim jag`daylarda bahalawlardin` tiykarlari ortasında tan`law bar ekenligi menen pariqladi.

Finansliq esabatta ka`rxana esap ju`rgiziw siyasatin sa`wlelendiriw paytında to`mendegilerge o`z aldına itibarin qaratiwi lazim:

- da`ramattin` schyotta;
- konsolidatsiya printsipleri;
- xizmet tu`rlerinin` uyg`unligi;
- qospa xizmet;
- materialliq ha`m materialliq emes aktivlerdi ha`m olardin` toziwin sa`wlelendiriw;
- tartilg`an qarjılar qunin kapitalizatsiya qiliw;
- kapital qoyilmalar;
- investitsiyaliq mu`lk;
- finansliq investitsiyalar ha`mde finansliq aktivler;
- ijara;
- izertlewler ha`m rawajlanıw menen baylanisli qa`rejetler;
- tovar-materialliq rezervler;
- saliqlar ha`mde mu`ddeti keshiktirilgen saliqlar;

- rezervler;
- isshi ha`m xizmetshilerdi asirap turiw qa`rejetleri;
- shet el valyutasin o`tkiziw;
- inflyatsiya esabi;
- hu`kimet subsidiyalari.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt finansliq esabattin` tu`siniklerinde, esaplarinda ha`m tu`sindiriwlerinde da`ramatlar ha`m qa`rejetlerdi da`ramatlar, qa`rejetler ha`m xizmet tu`rleri analizin toparlastirip ko`rsetiwi kerek.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlar finansliq esabatlarinin` tu`sinikleri, esaplari ha`m tu`sindiriwlerinde to`mendegi mag`liwmatlardi ko`rsetiwi lazim:

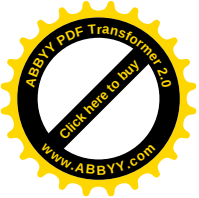
-xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` finansliq esabati ha`m esap siyasati tiykarlari ushin tu`rli tiykarg`i aylanislar ha`m ha`diyselerdi tan`lag`ani ha`m qollanilg`ani tuwrisinda mag`liwmat usinis etiw;

-BEM talap qilg`an, hesh bir finansliq esabatta sa`wlelendirilmegen mag`liwmatti jaritiw;

-finansliq esabatlarda sa`wlelendirilmegen, lekin finantti aniq ha`m a`dil usinis etiw ushin qosimsha analiz mag`liwmatlarin usinis etiw.

A`meliyatta ko`plegen ka`rxanalardin` xizmeti ko`p qirrali boladi ha`mde bul finansliq esabatlardan paydalaniwshilar ushin ekonomikalik qararlar qabil qiliwda qiyinshiliqlardi keltirip shig`aradi. Jilliqliq finansliq esabatlar qosimsha ra`wishte du`ziletug`in finansliq sharhni o`z ishine aliwi kerek, sebebi ol ka`rxananin` finansliq xizmetin, finansliq awhalinin` ha`m olar dus kelgen tiykarg`i aniq emeslerdi saplastiradi.

Finansliq sharh ka`rxana administratsiyasi ta`repinen du`ziledi. Bul sharh ka`rxananin` finansliq awhali ha`m finansliq xizmetinin` tiykarg`i belgisin, sonday-aq, paydalaniwshi esabat menen tanisiw protsessinde dus keliwi mu`mkin bolg`an finansliq esabattag`i aniq emeslerdi ta`riyiplep beriwi ha`m tu`sindirip beriwi lazim.

Qosimsha mag`liwmatlar: ta`riyipler, esletpeler ha`m esaplar ka`rxana ta`repien arnawli formalarda da, sonday-aq, erkin ko`rinishinde de usiniladi.

Za`ru`rlik tuwilg`anda statistikaliq esabattin` formalari finansliq esabatqa beriletug`in qosimsha mag`liwmatlar arqali za`ru`riy paydalaniwshilarg`a usinis etiliwi mu`mkin. Bunnan tisqari, ka`rxana basshilari qosimsha mag`liwmatlar sipatinda sub`ekt ishinde mag`liwmatlardi usinis etiw formasi esaplaniwshi kesteler ha`m mag`liyatnamalardi usinis etiw mu`mkin.

Finansliq esabatlar to`mendegi tiykarg`i identifikatsiyaliq rekvizitlerdi o`z ishine aladi:

-ka`rxananin` ati, mu`lkshilik formasi, yuridikaliq ma`nzili, boysiniwshi, identifikatsiyaliq nomeri ha`m ka`rxanani biliw ushin kerek bolg`an basqa rekvizitler;

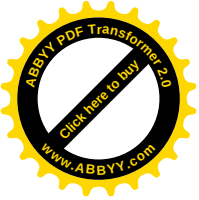
-o`z aldina ka`rxanalardi yamasa ka`rxanalar toparinin` finansliq esabatlarin qamirap aliwi, yag`niy bul esabat jamlangan yamasa birden-bir boliwi kerek. Eger esabat ja`mlengen bolsa, ol halda barliq formalarda “Ja`mlenbe” yamasa “Sub`ektlar boyinsha juwmaqlawshi” sub`ektlar sani ko`rsetiledi. Tu`sindiriw jaziwinda ja`mlengen juwmaqlawshi esabatta kiritilgen esabatlardin` sani ko`rsetiliwi za`ru`r;

-finansliq esabat ta`repien qamirap aling`an esabat ku`ni yamasa da`wiri.

Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi tuwrisindag`i esabat du`ziwden aldin a`lbette inventarizatsiyadan o`tkiziledi.

Tiykarg`i qurallar invsntarizatsiyasi. “Buxgalteriya esabi tuwrisinda” g`i Nizamnin` 11-statyasina tiykarlanip xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt buxgalteriya esabi ha`m esabati mag`liwmatlarinin` tuwrilig`i ha`mde isenimliligin tastiylaw ushin waqti-waqti menen aktivler ha`m minnetlemelerdi inventarizatsiya qilip turiwi kerek.

Inventarizatsiya - bul ma`lim bir waqitqa ka`rxana qarjilari ha`m olardin` dereklerinin` haqiqiy bar ekenligin, inventarizatsiya qilinip atirg`an ob`ektti natural

tu`rinde sanaw, yag`niy qaldiqlarin esaplaw yamasa esap jaziwlarin tekseriw joli menen haqiqiy qiling`an qa`rejetlerdi belgilew.

Inventarizatsiya buxgalteriya esabi usullaridan biri bolip, onin` ja`rdeminde ag`imdag`i esap mag`liwmatlarinin` tuwrilig`i tekseriledi, esapta jol qoyilg`an qa`teler aniqlanadi, esapqa alinbag`an xojaliq aylanislari esapqa alinadi, materialliq juwapker ta`repler juwapkerligi astinda bolg`an qarjilardin` toliqlig`i qadag`alaw qilinadi.

Ka`rxana sho`lkem ha`m mekemelerinde tiykarg`i qurallardin` inventarizatsiyasin o`tkiziwdе O`zbekistan Respublikasi A`dillik ministrliginin` 833-sanli buyrig`i menen dizimnen o`tkizilgen 19-sanli BEMS “Inventarizatsiyani sho`lkemlestiriw ha`m o`tkiziw”ge toliq a`mel qiladi.

To`mendegi jag`daylarda inventarizatsiya mu`ddetinen aldin o`tkiziliwi sha`rt:

-ka`rxana mal-mu`lkin ijarag`a beriw, satip aliw, satiw, sonin`day-aq, ma`mleket ka`rxanasin aksionerlik ja`miyetie aylandiriw waqtinda;

-finansliq esabat du`ziwden aldin, lekin esabat jilinin` 1 oktyabrinen keyin inventarizatsiya qiling`an mu`lk bunnan tisqari;

-tiykarg`i qurallar ha`m tovar-materialliq rezervlerdi qayta bahalawda;

-materialliq juwapker ta`rep o`zgergeninde;

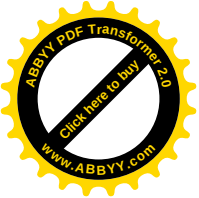
-talan-taraj qiliw yamasa suiiste`mol qiliw, sonday-aq, bayliqlardin` nabitkershilikler menen baylanisli faktlar aniqlang`aninda;

-jang`in yamasa ta`biy apatlar ju`z bergeninde;

-ka`rxana jabilip atirg`aninda jabiw balansinidu`ziw aldinan ha`m basqa jag`daylarda.

Tekseriw ko`lemine ko`re inventarizatsiya jalpilamay yamasa tan`lap o`tkiziletug`in, o`tkiziw waqti boyinsha rejelestirilgen yamasa tosattan uzayittirilg`an inventarizatsiyalarg`a bo`liniwi mu`mkin.

“Tiykarg`i qurallar” atli 5-sani BEMSna tiykarlanip tiykarg`i qurallar inventarizatsiyasi keminde eki jilda bir ma`rte o`tkiziledi, kitapxana fondi 5 jilda bir ma`rte inventarizatsiya qilinadi.

“Tovar-materialliq rezervler” atli 4-sani BEMSna tiykarlanip tovar-materialliq rezervler inventarizatsiyasi keminde bir jilda bir ma`rte o`tkiziledi.

Pul qarjilari, pulli hu`jjetler, qatan` esabat blankalari bir ayda bir ma`rte, janilg`i ha`m maylaw materiallari, aziq-awqat o`nimlerin ha`r sherekte inventarizatsiya qilinadi.

Tiykarg`i qurallar inventarizatsiyasin o`tkiziw ushin ka`rxanada turaqli inventarizatsiya komissiyasi xizmet ju`ritedi. Turaqli inventarizatsiya komissiyasi quramina to`mendegiler kiredi:

- ka`rxana basshisi yamasa onin` ja`rdemshisi;
- bas buxgalter;
- basqa qa`nigeler (injiner, ekonomist ha`m basqalar);
- ishki audit wa`kili.

Turaqli ha`rekettegi komissiya tiykarinan to`mendegi waziypalardi orinlaydi:

-bahaliliqlar toliqlig`in ta`miyinlew boyinsha profilaktika jumislarin alip baradi;

-inventarizatsiya o`tkiziwdi quraydi, isshi inventarizatsiya komissiyasi ag`zalarina tiyisli ma`slahat ha`m ko`rsetpeler beredi;

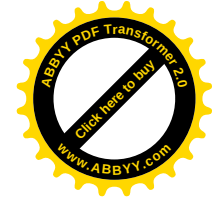
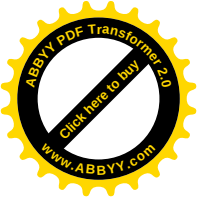
-inventarizatsiya na`tiyjelerinin` tuwrilig`in tekseredi;

-inventarizatsiya o`tkiziw ta`rtibi buzilg`aninda qaytadan inventarizatsiya o`tkiziwge bwyriq beredi;

-jetispewshilik ha`m nabitkershilik jag`daylari boyinsha materialliq-juwapker ta`replerden aling`an tu`sindiriw xatlarin ko`rip shig`adi ha`m tiyisli ilajlar ko`riw boyinsha usinislari beredi.

Eger jumis ko`lemi ko`p bolsa, mu`lkler ha`m finansliq minnetlemeler inventarizatsiyasin bir waqittin` o`zinde o`tkiziw ushin ka`rxana basshisinin` buyrig`i menen to`mendegi quramda isshi inventarizatsiya komissiyasi sho`lkemlestiriledi:

-inventarizatsiya o`tkiziwdi tayinlag`an ka`rxananin` wa`kili (komissiya baslig`i); qa`nigeler (tovarshunos, injiner, texnolog, mexanik, is ju`ritiwshi,

ekonomist, buxgalter ha`m basqalar).

Isshi inventarizatsiya komissiyasi to`mendegi waziypalardi orinlaydi:

-materialliq bayliqlar ha`m pul qarjilarin saqlaw ha`m isletiw jaylarinda inventarizatsiya o`tkizedi;

ka`rxana buxgalteriyasi menen birge inventarizatsiya na`tiyjesin aniqlawda qatnasadi ha`m kemisti artig`i menen qaplaw, sonday-aq, ta`biy kemeyiw normasi shegarasinda kemisti esaptan shig`ariw boyinsha usinislari islep shig`adi;

-tovar-materialliq bayliqlardi qabil qiliw, saqlaw ha`m jo`netiw, olardin` toliqlig`i esabi ha`m qadag`alawin jaqsilaw, sonday-aq, normadan artiq ha`m paydalanilmaytug`in materialliq bahaliqlardi satiw tuwrisinda usinislari kiritedi.

Isshi inventarizatsiya komissiyasina to`mendegi minnetlemeler ju`kletiledi:

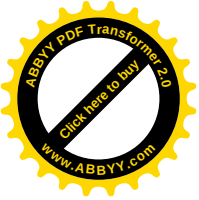
-ka`rxana basshisinin` buyrig`ina tiykarlanip inventarizatsiyani o`z waqtinda ha`m belgilengen ta`rtipte o`tkiziw;

-tekserilgen tiykarg`i qurallar, tovar-materialliq rezervler, pul qarjilari ha`m esap-kitapblardag`i qarjilardi haqiqiy qaldiq dizimine toliq ha`m aniq jaziw;

-tovar-materialliq rezervler bahasin aniqlaytug`in belgiler (tip, sort, marka, razmer, preyskurant boyinsha ta`rtip nomeri, artikul ha`m usi siyaqlilar)di dizimde tuwri ko`rsetiw;

-belgilengen ta`rtipke tiykarlanip inventarizatsiya materiallarin tuwri ha`m o`z waqtinda ra`smiylestiriw.

Inventarizatsiya komissiyasi inventarizatsiya baslaniw waqtina bolg`an aqirg`i kiris ha`m shig`is hu`jjetleri yamasa tiykarg`i qurallar ha`reketi tuwrisindag`i esabatlardi aliwi lazim.

2.3. Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenliginin`, texnikaliq jag`dayinin` ha`m fond qaytimi dinamikasinin` analizi

Ekonomikani erkinlestiriv sharayatinda ha`r bir xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt qandayda-bir o`nim (jumis, xizmet)lar islep shig`ariwdi sho`lkemlestirivi ushin tiykarinan to`rt qiyli resurs mujassam bolmag`i lazim boladi. Bunday resurslar quramina:

- materialliq resurslar;
- finansliq resurslar;
- miynet resurslari;
- isbilermenlik resursi.

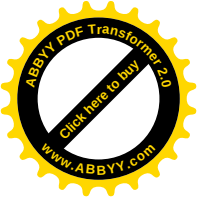
Usi resurslar quraminda bu`gingi ku`nde en` tiykarlarina biri bul materialliq resurslar bolip, olardin` quraminda da a`hmiyetlilerinen biri tiykarg`i qurallar esaplanadi. Sebebi, keyingi jillarda tiykarg`i qurallardin` bahasin turaqli asip bariwi ha`m olarg`a qilinatug`in qa`rejetler o`nim bahasinin` tiykarin qurap atirg`anlig`i da usi qurallardi analiz qilip bariwdi talap etpekte.

Tiykarg`i fondlar (qurallar) islep shig`ariwdin` a`hmiyetli faktori sipatinda qaralip, olar quralinda tikkeley miynet predmetleri ha`m miynet ku`shleri birigiwinde o`nimler islep shig`ariladi, jumislar orinlanadi ha`m xizmetler ko`rsatiledi.

Tiykarg`i fondlar dep islep shig`ariw tsiklinde bir neshe ret qatnasip o`zinin` qunin jaratilg`an o`nimlerge bo`lip-bo`lip o`tkiziwshi ha`mde fizikaliq formasin saqlap qaliwshi miynet qurallarina aytiladi.

Tiykarg`i fondlar yamasa qurallardi strukturalawda ja`han ha`m respublika esap belgilewine muwapiq to`mendegi eki ta`rep kriteriya sipatinda aling`an. Birinshisi, olardin` qun ko`rinisi, ekinshisi – xizmet mu`ddeti.

Tiykarg`i qurallardin` qun ko`rinisi onin` kem bahali ha`m tez toziwshi buyimlardan pariqlaniw shegarasin xarakterleydi. Bul sa`wleleniw O`zbekstan Respublikasi Finans Minitstrliginin` 2000-jildag`i qarari menen is haqi

minimumin` 50 esesi qilip belgilengen. Tiykarg`i qurallardin` xizmet mu`ddeti olardin` bir jildan artiq mu`ddet xizmet etiwın xarakterleydi.

Xizmet mu`ddeti bir jildan artiq bolg`an, biraq qun ta`repten qatan` shegaradan aspaytug`in bahaliliqlar, sonday-aq, bahaliliqlar, xojaliq inventarlarinin` ayrim tu`rleri tiykarg`i qurallar qatarina kiritilmeydi. Bul qatar tikkeley kem bahali ha`m tez toziwshi buyimlari quramında esapqa alinadi.

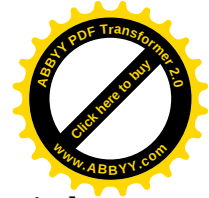
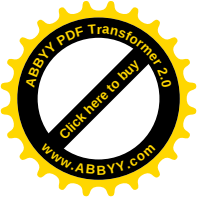
Tiykarg`i qurallar analizinde ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen qurallaniw da`rejesine, olardin` texnikaliq jag`dayi ha`m ha`reket ko`rsetkishlerine, na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine, dinamikasi ha`m jag`dayina baha beriledi.

Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinleniw deyilgende ka`rxananin` biznes rejesine yamasa o`tken jillarg`a salistirg`anda tiykarg`i fondlar menen qurallaniwi da`rejesi tu`siniledi.

Sonday-aq, tiykarg`i qurallardin` qurami boyinsha, tu`ri boyinsha o`zgerislerine baha beriledi. Analiz etiwde tiykarg`i qurallardin` jag`day ha`m ha`reket ko`rsetkishlerine ju`da` itibar qaratiladi. Bul arqali tikkeley tiykarg`i qurallardin` go`neriw da`rejesi, jaramliliq da`rejesi, kirisi ha`m shig`isi ko`rsetkishlerine baha beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` o`nimin u`yreniw tiykarında o`nim islep shig`ariwda olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine baha beriledi. Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin faktorli analiz tiykarında o`nim islep shig`ariw ko`lemin yamasa fondlar na`tiyjesin asiriw ju`zesinen ishki imkaniyatlardin` bar ekenligi u`yreniledi ha`m analiz juwmag`ında ka`rxanada tiykarg`i fondlardan paydalaniwg`a ha`m olardin` na`tiyjeliligin asiriw ju`zesinen za`ru`rli ekonomikaliq bag`darlar belgilenedi. Ka`rxananin` tiykarg`i qurallari, olardin` jag`dayi, ha`reketi ha`m na`tiyjesine ekonomikaliq diaqnoz beriledi.

Bazar ekonomikasi sharayatında xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` tiykarg`i qurallar menen ta`miynlengenligin u`yreniwde finansliq analizdin` en` tiykarg`i waziypalari bolip to`mendegiler esaplanadi:

-xojaliq sub`ektlerinin` tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede ta`miyinlengenlik jag`dayina baha beriw;

-tiykarg`i qurallardin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerine baha beriw;

-ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik jag`dayin jaqsiliw boyinsha bar imka`niyatlardi aniqlaw ha`m olarg`a baha beriw;

-tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayina baha beriw;

-tiykarg`i qurallardin` ha`reket ko`rsetkishlerin u`yreniw ha`m olarg`a baha beriw;

-tiykarg`i qurallardan na`tiyjeli paydalang`anliq da`rejelerine baha beriw;

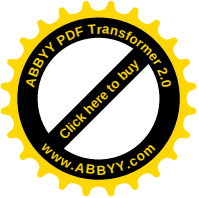
-xizmetkerlerdin` tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq da`rejelerine baha beriw;

-tiykarg`i qurallar na`tiyjeliligini asiriw boyinsha bar imka`niyatlardi ko`rsetip beriw ha`m basqalar.

Bu`gingi bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallarini analiz etiwde tiykarg`i mag`liwmat derekleri bolip to`mendegiler esaplanadi:

- ✓ ka`rxananin` biznes reje mag`liwmatlari;
- ✓ «Buxgalteriya balansi» (1-forma);
- ✓ «Tiykarg`i qurallar ha`reketi tuwrisindag`i» esabat (3-forma);
- ✓ Buxgalteriya esabini tiykarg`i qurallar ha`m materialliq emes aktivlerdi esapqa aliwshi schyot mag`liwmatlari.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ha`r bir quraldi ma`lim bir o`zgeshelikleri boyinsha klassifikatsiyalaw ha`m quramliq jaylastirip shig`iw mu`mkin boladi. A`sirese, ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallarini da ma`lim bir o`zgeshelikleri boyinsha klassifikatsiyalap shig`iw ha`m olardi analiz qilip shig`iw maqsetke muwapiq sanaladi. Bu`gingi ku`nde tiykarg`i qurallardi to`mendegi o`zgeshelikleri boyinsha klassifikatsiyalawimiz mu`mkin:

1. Tiykarg`i qurallardin` ka`rxananin` islep shig`ariw protsessinde qatnasiwina qarap:

- aktiv tiykarg`i qurallar;
- passiv tiykarg`i qurallar.

2. Tiykarg`i qurallardi ma`lim tarmaqlarg`a boysiniwina qarap:

- sanaat islep shig`ariw tiykarg`i qurallari;
- basqa tarmaq tiykarg`i qurallari;
- o`ndirislik emes tiykarg`i qurallari.

3. Tiykarg`i qurallardin` paydalaniw protseesindegi qatnasiwina qarap:

- paydalaniwdag`i tiykarg`i qurallar;
- paydalaniwdan alip qoyilg`an (konservatsiya qiling`an) tiykarg`i fondlar.

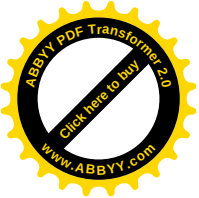
4. Tiykarg`i qurallardin` turlerge ajratiliwi boyinsha:

- jer;
- binalar;
- qurilmalar;
- uzatiw u`skeneleri;
- esaplaw texnikasi ha`m kompyuterler;
- mashina ha`m u`skeneler;
- transport qurallari;
- a`sbap u`skeneler;
- xojaliq u`skeneleri;
- islep shig`ariw inventarlari;
- isshi ha`m o`nimdar haywanlar;
- ko`p jilliq eginler ha`m basqa tiykarg`i qurallar.

5. Mu`lklik iyelerine qarap:

- o`zine tiyisli tiykarg`i qurallar;
- arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar.

Bunnan tisqari tiykarg`i qurallardin` ja`ne basqa bir o`zgeshelikleri boyinsha da klassifikatsiyalaw mu`mkin.

Ha`zirgi sharayatta ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardin` barliq tu`rlerin kerekli qatnashqta ha`m quramda boliwin ta`miyinlew maqsetke muwapiq boladi. Yag`niy sanaat o`ndirisindeme, ja`rdemshi tarmaqlardama yamasa sotsialliq-maishiy tarawlarda bolmasin barliq tiykarg`i qurallar kerekli xizmetti orinlaydi.

Tiykarg`i qurallardin` qurami, olardin` du`ziliwin u`yreniw menen bir qatarda dinamikaliq o`zgerislerine de baha berip bariladi. Tiykarg`i qurallardin` dinamikasi degende olardin` da`wirler (jillar) boyinsha o`zgerisleri tu`siniledi. Dinamikaliq o`zgerisler tiykarinda ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` jillar boyinsha absolyut ha`m salistirmali o`zgerislerine baha beriledi. To`mendegi keste mag`liwmatlari tiykarinda bolsa ka`rxananin` tiykarg`i qurallari quramina, du`zilisine ha`m dinamikasina baha beriw mu`mkin boladi.

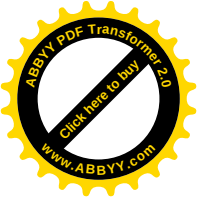
Ag`imdag`i jilda mashina ha`m u`skenelerdin` o`skenligi ka`rxananin` islep shig`ariw imka`niyatlarin ken`eyittiredi. Sebebi, mashina ha`m u`skeneler tuwridan-tuwri islep shig`ariwda qatnasatug`in qurallar qatarina kiredi.

Uliwma alg`anda ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` dinamikaliq o`siwi gu`zetilgen bolip, bul ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` basqishpa-basqish jan`alalanip atirg`alig`inan da`lalat beredi.

Tiykarg`i qurallardi aktiv ha`m passiv fondlarga`a strukturalawda tiykarg`i ta`repten olardin` o`nim o`ndiristegi tikkeley qatnashwina qaratiladi. Aktiv tiykarg`i qurallar dep o`nim islep shig`ariwdan tikkeley ha`m janapay qatnashwshi tiykarg`i qurallarga`a aytiladi.

Islep shig`ariw ushin sharayat jaratip beriwshi tiykarg`i qurallar bolsa passiv tiykarg`i fondlar sipatinda qaralip, olardin` quramina tikkeley binalar, qurilmalar, jerler (awil xojalig`i ka`rxanalarinan tisqari) quni ha`m t.b. kiritiledi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede ta`miynlengenligin u`yreniw menen bir qatarda, olardin` texnikaliq jag`dayina da baha berip bariladi. A`dette tiykarg`i qurallar quraminda jil dawaminda o`zgerisler ju`z beredi. Jan`a tiykarg`i qurallardin` kirisi sebepli tiykarg`i qurallar artip baradi. Go`nengen tiykarg`i qurallardi islep shig`ariwdan

shig`ariw sebepli tiykarg`i qurallar kemeyiwi mu`mkin. Bunday ta`biy jag`daylardin` ju`z beriwi na`tiyjesinde tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayin analiz etiwimizdi talap etedi. **Tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayin sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler bolip to`mendegiler esaplanadi:**

- tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi;
- tiykarg`i qurallardin` go`neriw da`rejesi;
- tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw da`rejesi.

Tiykarg`i qurallardin` jaramsizliq da`rejesi protsent ko`rinishinde to`mendegi ta`rtipte aniqlanadi:

$$\frac{\text{тийкаргы куралларды н калдык куны}}{\text{тийкаргы куралларды н баслангыш куны}} * 100 ;$$

Tiykarg`i qurallardin` go`neriw da`rejesi protsent ko`rinishinde to`mendegi ta`rtipte aniqlanadi:

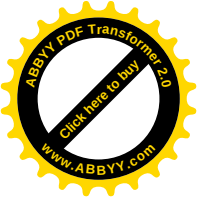
$$\frac{\text{асосий воситаларн инг эскириш киймати}}{\text{асосий воситаларн инг бошлангич киймати}} * 100 ;$$

Tiykarg`i qurallardin` jaramsizliq ha`m go`neriw koefitsientleri jiyindisi koefitsientte 1,0 ge, protsentte 100 ten` boladi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`day ko`rsetkishlerin qarap olardin` texnikaliq jag`dayina baha beriledi ha`m olardi ta`rtiplew boyinsha basqariw qararlari qabil qilinadi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`dayin u`yrenwde ka`rxana amortizatsiya siyasatina, tiykarg`i qurallardin` maralliq go`nergenlik da`rejesine, paydalaniwdan alip qoyilg`an ha`m konservatsiya qiling`an tiykarg`i qurallar jag`dayina a`hmiyetli itibar qaratiladi.

Tiykarg`i qurallardin` jagday ko`rsetkishlerin olardin` ha`r bir tu`ri ha`m ja`mi boyinsha u`yreniledi. Analiz ushin za`ru`r bolg`an mag`liwmatlar 1-forma «Buxgalteriya balansi» ha`m 3-forma «Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi tuwrisindag`i» esabat formalardan alinadi.

Tiykarg`i qurallardin` holat ko`rsetkishleri olardin` ha`reket ko`rsetkishleri menen toltiriladi.

Tiykarg`i qurallardan paydalaniw ha`m olardin` na`tiyjeliligine baha beriw finansliq analizdin` za`ru`r sha`rtlerinen biri esaplanadi.

Bazar qatnasiqlari sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallari menen jeterli da`rejede ta`miyinlenbegenligin u`yreniw menen bir qatarda olardin` na`tiyjelik ko`rsetkishlerin u`yreniw tiykarg`i orinda turadi. Sebebi, tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede ta`miyinlengen bolsa, biraq orlardan na`tiyjeli paydalanmasaq, ol halda ka`rxananin` na`tiyjeliligi pa`seyip ketedi.

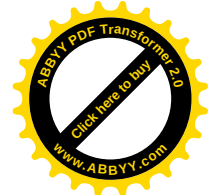
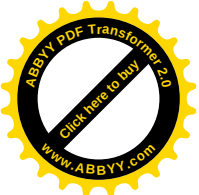
Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelik ko`rsetkishleri ka`rxana xojaliq xizmetine baha beriw din` a`hmiyetli ko`rsetkishlerinen biri sipatinda alinadi. Olardin` qatarina to`mendegilerdi kiritiw mu`mkin.

2.2-keste

Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelik ko`rsetkishleri

Fond qaytimi	Fond siyimi
Sanaat islep shig`ariw fondlari qaytimi	O`nim ko`lemi $F_k = \frac{\text{Sanaat islep shig`ariw fondlari ortasha jilliq quni}}{\text{O`nim ko`lemi}}$
Mashina ha`m u`skeneler qaytimi	O`nim ko`lemi $F_k = \frac{\text{Mashina ha`m u`skeneler ortasha jilliq quni}}{\text{O`nim ko`lemi}}$
Sanaat islep shig`ariw fondlari siyimi	$F_s = \frac{\text{Sanaat islep shig`ariw fondlari ortasha jilliq quni}}{\text{O`nim ko`lemi}}$
Mashina ha`m u`skeneler siyimi	$F_s = \frac{\text{Mashina ha`m u`skeneler ortasha jilliq quni}}{\text{O`nim ko`lemi}}$

Islep shig`ariw quwatlarinnan paydalaniw ha`m onin` jag`dayina baha beriwge ekonomikaliq analizde o`z-aldina a`hmiyet beriledi. Ka`rxana islep shig`ariw quwati degende, onin` toliq jumis menen ba`ntlik jag`dayina aytiladi. Bul jag`day tekg`ana o`nim islep shig`ariw da`rejesine, ba`lkim onin` qa`rejetler

quramina, finansliq na`tiyjeliligine de ta`sir etiwshi birlik sipatinda qaraladi. Islep shig`ariw quwatlarini ha`m onin` paydalaniw da`rejelerine baha beriw tiykarinda ka`rxananin` ag`imdag`i da`wirdegi ekonomikalik potentsiali ha`mde oni maqsetli basqariwi belgilenedi.

Islep shig`ariw quwatlarin paydalaniwdin` analizinin` to`mendegi qatarlarin xarakterlew mu`mkin;

- ka`rxana islep shig`ariw quwatlarinin` texnikaliq ekonomikalik ko`rsetkishleri sistemasi;
- texnikaliq ekonomikalik ko`rsetkishler ha`m islep shig`ariw quwatlarin paydalaniwdin` salistirma analizi;
- islep shig`ariw quwatlarin paydalaniwdin` ka`rxana qa`rejetlerine ta`sirinin` analizi;
- islep shig`ariw quwatlarindan paydalaniwdin` ka`rxana islep shig`ariw na`tiyjeliligine ha`m xizmet na`tiyjeliligine ta`sirinin` analizi.

Islep shig`ariw quwatlarin padalaniwda ka`rxana ta`repi a`shkar etiletug`in 2-b forma «Ka`rxananin` sotsialliq ekonomikalik ko`rsetkishler sistemasi»na ju`da` itibar beriledi.

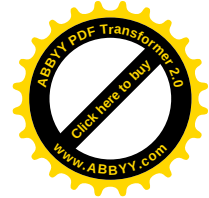
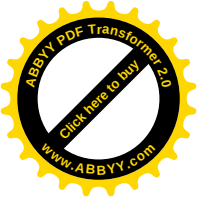
Analizde tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishleri ha`m olardin` ta`sir etiwshi faktorlari eki quram boyinsha u`yreniledi.

1. Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjeliligi ha`m onin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar analizi;
2. Tiykarg`i qurallar ha`m olardan na`tiyjeli paydalaniw ko`rsetkishlerinin` o`nim ko`liminin` o`zgeriwine ta`sirinin` analizi.

Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishleri ha`m olardin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar qatarina to`mendegiler kiritiledi:

Fond qaytimi (siyimi) ha`m onin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar bolip:

- O`nim islep shig`ariw ko`lemi ha`m onin` o`zgerisi;
- Tiykarg`i fondlar ortasha jilliq quninin` o`zgerisi.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

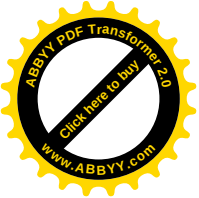
Ja`han finansliq ekonomikaliq krizisi sharayatinda ka`rxanalar xizmetinde tiykarg`i qurallardin` a`hmiyeti ha`m orni barg`an sayin asip baradi. Olardi esabi ha`m esabatin tuwri sho`lkemlestiriw olardin` jag`dayi ha`m ha`reketi tuwrisinda, olardan qanshaliq da`rejede na`tiyjeli paydalanila atirg`anlig`i tuwrisinda toliraq mag`liwmat aliw imka`nin beredi. Tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriw ma`seleleri temasi boyinsha alip barilg`an ilimiy izleniwler na`tiyjesinde to`mendegi juwmaqlarg`a kelindi:

Tiykarg`i qurallar ka`rxananin` islep shig`ariw protsessinde ju`da` u`lken rol oynaydi, sebebi olar barliq ka`rxana tayanatug`in ha`m ka`rxananin` o`ndiris quwatin bahalaw kriteriyasi bolg`an o`ndirislik texnika bazasin quraydi.

Ma`mleketimizde bul ma`seleler buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standartlari ha`m basqa normativlik hu`jjetler talaplari da`rejesinde ilimiy jag`inan toliq sheshilmegen. Bunnan tisqari, ekonomist alimlar ta`repinen tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriw boyinsha ha`zirge shekem orinlang`an izertlewler tiykarinan rejeli ekonomika printsiplerine muwapiqlastirilg`an bolip, bul boyinsha mashqalalardin` zamanago`y sheshimlerin toliq qamirap almaydi. Sonday-aq, respublikamizda awil xojalig`i tarawinda tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriwge bag`ishlang`an ilimiy izertlew jumislarinin` barilmag`anlig`i tan`lang`an temanin` aktuallig`inan da`lalat beredi.

Temanin` ilimiy a`hmiyeti sonnan ibarat boladi, pitkeriw qa`nigelik jumisinda tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriwge qaratilg`an ilimiy-a`meliy ma`sla`ha`t ha`m usinislardi respublikamizda buxgalteriya esabinin` milliy standartlari ha`m basqa huqiqiy-normativlik hu`jjetlerin jetilistiriw ha`m zamanago`ylestiriwde ken` paydalaniw mu`mkin.

Izertlewдин` a`meliy a`hmiyeti onin` tiykarg`i na`tiyjelerin xalq xojalig`i sistemasindag`i ka`rxanalarda tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin sho`lkemlestiriw boyinsha metodikaliq tavsiyalarni islep shig`iwda qollaw mumkinligi menen belgilenedi. Bunnan tisqari, izertlew na`tiyjeleri ka`rxanalarda

tiyqarg`i qurallardi bahalaw, olar esabi ha`m esabatin a`piwayilastiriw ha`m finansliq esabatta tiyqarg`i qurallar wyicha mag`liwmatlardi toliq sa`wlelendiriwni ta`miyinleydi

Izertlewdu`n maqseti bazar qatnasiqlarin rawajlandiriw sharayatinda tiyqarg`i qurallar esabi ha`m esabatinin` teoriyalıq, metodikalıq ha`m tashqiliy tiykarların jetilistiriwge qaratilg`an ilimiy-a`meliy ma`sla`ha`t ha`m usinislari berishdan ibarat bolip, belgilep aling`an waziypalardi orinlaw protsessinde to`mendegi ilimiy jan`aliqlarg`a erisildi:

- tiyqarg`i qurallar esabi ha`m esabatin izertlewda toplan`an bay teoriyalıq derekler ha`m a`meliy ta`jiriybelerdi uliwmalastirip ha`mde shet ellerde bar bolg`an bolg`an ekonomikalıq ideyalardi u`yreniw tiykarında esap sistemasi kontseptsiyasin ilimiy tiykarların u`yrenilip, oni jetilistiriw ha`m zamango`ylestiriw boyınsha usinislari islep shig`ildi;

- bazar qatnasiqlari sharayatında tiyqarg`i qurallar esabi ha`m esabatinin` ma`nisi aship berildi, olardin` ilimiy jag`inan mukammallasqan sistemasin islep shig`ildi;

- tiyqarg`i qurallardin` ha`reketin da`slepki hu`jjetlerdin` formaları jetilistirildi;

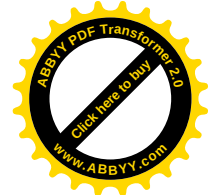
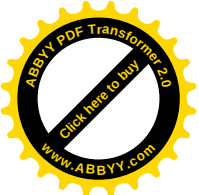
- xalıq xojalıg`i ka`rxanalarında tiyqarg`i qurallardin` analitikalıq esabin mukammalastiriw boyınsha usinislari tiykarlandı;

- uzaq mu`ddetli ijara sha`rtnamasi boyınsha aling`an tiyqarg`i qurallardi abadanlastiriw qa`rejetleri esabin jetilistiriw boyınsha usinislari islep shig`ildi;

- rawajlang`an ma`mleketler ta`jiriybesin analiz etiw tiykarında tiyqarg`i qurallar esabi ha`m esabatin jetilistiriw imka`nin beretug`in jan`a analitikalıq schetlar ha`m olardin` o`z-ara baylanislarin ma`sla`ha`t qilindi;

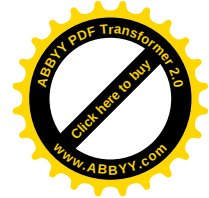
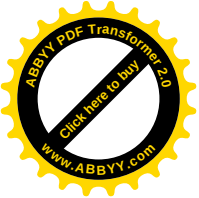
- zamanago`y talaplarg`a say ra`wishte tiyqarg`i qurallar esabi ha`m esabatinin` en` alding`i, zamanago`y ha`m ken` tarqalgan usil ha`m sistemaların qollaniliw a`meliyati ha`m imka`niyatlari u`yrenildi;

- tiyqarg`i qurallar esabin tekseriw boyınsha ishki qadag`alaw sistemasinin`

awhalinin` aniqlaw testining namunaviy formasi islep shig`ilip tiykarg`i qurallar auditi a`meliyatta qollaw ushin ma`sla`ha`t etildi.

Joqaridag`i pikirlerden sonday juwmaqlawshi juwmaqqa kelindi jumista berilgen juwmaqlaw ha`m usinislari respublikada tiykarg`i qurallar esabi ha`m esabatin ju`ritiw din` o`zine ta`n o`zgesheliklerin esapqa alg`an halda olardi jetilistiriwge xizmet qiladi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning Wzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qvshma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq swzi, 2010 yil 28 yanvar.

2. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: Wzbekiston, 2010.

3. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: Wzbekiston, 2010.

4. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shaklantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. Wzbekiston, 2011.

5. Karimov I.A.«Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutq // Xalq swzi, 2012 yil 18 fevral.

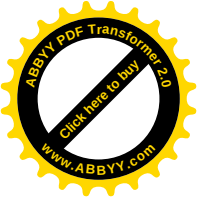
6. Karimov I.A. 2015 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2016 yil

7. Karimov I.A. Inson manfati, huquq va erkinliklarini ta`minlash, hayotimizning yanada erkin va abod bwlishiga erishish – bizing bosh maqsadimizdir. - T.: Wzbekiston, 2013

8. Wzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: Wzbekiston, 2010.

9. Wzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi twg`risida axborot // “Xalq swzi” gazetasi, 2012 yil 20 yanvar.

10. Wzbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi twg`risida”gi Qonun – T.: Wzbekiston. 1996 y.

11. Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi twg`risida “NIZOM”ga muvofiq (Wzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevralidagi 54-son qarori Bilan

12. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti 1999: izdanie na russkom yazike. – M.: Askeri-ASSA, 1999.

13. Bobojonov O, Jumaniyozov K. Moliyaviy hisob. -T.: ”Moliya” nashiriyoti, 2002. -672 b.

14. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. -T.: «Sharq», 2005. - 480 b.

15. Dusmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiywl poligraf servis». 2007. - 320 b.

16. Dwsmuratov R.D., Masharipov O.A., Davletov I.R. Fermerlik faoliyatining huquqiy va iqtisodiy asoslari. III bob. – T.:Alisher Navoiy nomidagi Wzbekiston Milliy kutubxonasi nashryoti, 2007. – 240 b.

17. Dusmuratov R.D., Raxmonov N.R. Tovor moddiy zaxiralar xisobi va auditi: uslubiyot va amaliyot. – T.: «Extremum Press» nashryoti, 2011 y. 109 b.

18. Zavalishina I. Yangicha buxgalteriya hisobi. –T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi». 2004. – 476 b.

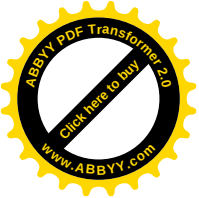
19. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. -T.: «Sharq», 2004. – 592 b.

20. Kovalev V.V., Volkova O.N. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya. – M.: PBOYuL M.A. Zaxarov, 2001. – 424 s

21. Masharipov O., Masharipova N. Boshqaruv va ishlab chiqarish hisobi. - T.: 2001. -143 b.

22. Ochilov I. Qurbonov J. Moliyaviy hisob. -T.: «Iqtisod-moliya», 2007. - 488 b.

23. Pardaev M.Q. Iqtisodiy taxlil nazariyasi. Darslik. Samarqand. «Zarafshon», 2001. – 272 b.

24. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. Wquv qvllanma. 1-qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2001. - 176 b.

25. Rizaqulov A.A., Ibragimov A.K., Xasanov B.A., Mamatov Z.T., Usanov A. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. -T.: 1,2,3 – tomlar, 1994. – 320 b.

26. Savitskaya G.V. Analiz xozyaystvennoy deyatel`nosti predpriyatiya APK: Uchebnik / G.V.Savitskaya. – Mn.: Novoe znanie, 2001. – 687 s

27. Sotivoldiev A.S., Itkin Yu.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi I-II tom. Wzbekiston buxgalterlar va auditorlar Milliy Assotsiatsiyasi. –T.: - 2002.

29. Umarova M., Eshboev U., Axmadjonov K. «Buxgalteriya hisobi». -T.: «WZAJBNT», 2004. - 352 b.

29. Haydarov Sh., Ortiqov X. Wzbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS).

30. Internet saytlar.

www.accounting.rutgars.edu

www.1c.ru

www.glavbukh.ru